

Kardinal Bessarions

kritische Untersuchung der Vulgatastelle:

Sic eum volo manere, quid ad te?

Erstmalige Ausgabe des griechischen Originaltextes

Von Ludwig M o h l e r.

Die alte Streitfrage um die angeführte Stelle der Vulgata, ob sie wie allgemein überliefert sic eum volo manere, oder mit dem griechischen ἐάν αὐτὸν θέλω μένειν in si eum volo manere zu verbessern sei, hatte auch in Bessarions Akademie zu Rom Gelegenheit zu lebhafter Erörterung gegeben. Ausgangspunkt war eine bis heute noch nicht wieder aufgetauchte Schrift des Georgios Trapezuntios, die etwa aus den Jahren 1453/54 stammte¹⁾. Auf sie ging der griechische Kardinal wahrscheinlich bald nach seiner Rückkehr von seiner Legation in Bologna (1455) mit der vorliegenden Abhandlung ein. Bisher war diese nur in einer lateinischen Übersetzung bekannt, die bei Migne P. gr. 161, 623-640 zugänglich ist. Im folgenden gebe ich sie, wie früher schon in Aussicht gestellt, erstmals in ihrem griechischen Originaltext. Dieser ist erhalten in Venedig im Cod. Marc. gr. 527, Fol. 160-174 v, einer Sammelhandschrift, in der Bessarion selber seine kleineren Schriften in chronologischer Folge zusammengestellt hat. Die Bedeutung der Textkritik Bessarions erhellt daraus, daß diese Schrift Lorenzo Valla die Anregung zur Abfassung seiner Adnotationes zum Neuen Testament gegeben hat²⁾.

1) Nicht zu verwechseln mit der eben dahin zielenden späteren Schrift des Georgios Trapezuntios bei Migne, P. gr. 161, 867—882.

2) Zum Ganzen vgl. L. Mohler, Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, I Paderborn 1923, S. 399—404.

Βησσαρίωνος

fol. 160

Ἐπισκόπου Σαβίνης, καρδινάλειος Νικαίας
καὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως,
εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ εὐαγγελίου τὸ ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν,
ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ;

- 1,1. Τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου ἐν τῇ αὐτοῦ τοῦ πανευφήμου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ἑορτῇ λατινικῶς ἀναγινωσκόμενου, ἐπεὶ πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἥ Πέτρος τοῦ σωτῆρος πυνθάνεται περὶ Ἰωάννου λέγων· «κύριε, οὗτος δὲ τί;» ὁ κύριος κατὰ μὲν τὸ ἑλληνικὸν ἀποκρίνεται· «ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; σὺ ἀκολούθει μοι», τὸ δὲ λατινικὸν· «οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι, φησι, τί πρὸς σέ;» ζήτησις γέγονεν, εἰ ὀρθῶς ὁ ἑρμηνεύσας ἤρμηνευσεν. ἐμοῦ δὲ εἰπόντος μετενηχῆθαι μὲν ὀρθῶς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ λατινικὸν ὅπο γε τοῦ ἑρμηνεύσαντος ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τοῦτο δ' οὐ τοῦ ἑρμηνεύσας Ἰερωνύμου, ἀλλὰ τῶν γραφῶν ἀμάρτημα γεγονέναι, οἱ ῥαδίως ἂν ἠδύναντο πλαγηθῆναι, τῷ λατινικῷ συναπτικῷ συνδεσμῷ τῷ σί, ὅπερ ἀντὶ τοῦ εἰ ἢ ἐὰν ἑλληνικοῦ λαμβάνεται, ἐν γράμματι τὸ c ἦτοι κ προσθεμένων καὶ ἀντὶ σὶ σὶκ ἤγουν ἀντὶ εἰ οὕτως τὸν λόγον ἀναγινώσκεσθαι γινόμενων αἰτιῶν. ῥάστα γὰρ ἂν τις ἀπαχθεῖ εἰς πλάνην, ἢ γιν' ἂν τις σημαντικὴ τινος λέξις εἰς ἑτέραν λέξιν ἄλλο σημαίνουσαν ἐνὸς στοιχείου ἢ καὶ πλειόνων ἀφαιρεθέντος ἢ προσθεθέντος μετα-
20 ποιηθῆναι δύνατο. ὡσπερ ἂν εἴ τις τὸ χωρίον χόριον καὶ τὸ ἀνάπαλι, ἢ μίτραν εἴποι τὴν μήτραν. τινὲς τοδναντίον σὶκ, ἤγουν οὕτως δύσχυρίζοντο ὀφείλουν ἀναγινώσκεσθαι καὶ δὴ τισιν ἐπιχειρήμασι τοῦναντίον ἐπειρωτὸ δεικνύσαι, ὀρθῶς τε γὰρ ἔχειν τὸ λατινικὸν δύσχυρίζοντο καὶ ἢ τοῦ ἑλληνικοῦ βέλτιον ἢ ἐπίσης εὖ ἔχειν. ταῦτο γὰρ σημαίνειν. τὸ μὲν οὖν βέλτιον
25 τοῦ ἑλληνικοῦ ἔχειν ἐπεξεῖναι οὐκ ἐτόλμησαν. ἤδεισαν γὰρ ἀδιανόγητόν τε ὄν καὶ πάντῃ ἀδιανοήτως ῥηθέν, εἴ γ' ἐκεῖνο μὲν Ἰωάννην αὐτὸν εὐαγγελιστὴν ἤδεισαν συντεθηκέναι οὕτως ὡς ἔχει, καὶ ταῦτα λέξει τῇ ἐὰν μηδεμίαν ὄλως ἀμφιβολίαν ἐπιδεχομένη, τοῦτο δ' ἑρμηνεῖα οἷον δῆποτε μετενεγκεῖν ἀνθρώπων ἀπλῶς, οὐ τοσαύτης ὁσις Ἰωάννης ἠξιωμένον χάριτος,
30 καὶ λέξει ἀμφιβόλῃ. τῷ γὰρ σί, ὡς εἴρηται, σημαίνονται τὸ εἰ ἐνὸς γράμματος τοῦ c ἦτοι κάππα προσθεθέντος ἀγνοία γραφῶν, εἰ οὕτως ἔτυχεν, ἢ ὅλη μεταβάλλεται ἔννοια, καὶ ἀντὶ τῆς σὶ ἤγουν εἰ ἢ ἐὰν σὶκ ἦτοι οὕτως νοεῖσθαι τε καὶ ἀναγινώσκεσθαι ποιεῖ.

fol. 160 bis.

2. Τὸ δ' ὀρθότατά τε καὶ εὖ ἔχειν τὸ λατινικὸν καὶ δεῖν ἀναγινώσκειν·
35 οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; τοῦτο δὲ λόγους τῶν ἰκανοῖς οἴονται κατασκευάζουσι. πρῶτον μὲν γὰρ ἐκ τοῦ τῶν Λατίνων ἀγίων πατέρων καὶ διδασκάλων ἀξιώματος, Ἰερωνύμου, Αὔγουστίνου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιχειροῦσι τὴν προκειμένην ῥῆσιν οὐ διὰ τοῦ ἐὰν, ἀλλὰ τοῦ οὕτως ἀναγινωσκόντων τε καὶ διηγούμενων. καὶ μάλιστα Αὔγουστίνου, ὃς τὸ παρὸν ῥητὸν
40 ἐξηγούμενος σοφωτάτως νοήμασί τε καὶ λόγοις, ὡς ἐκεῖνος εἶωθε, ταύτην τὴν ἔννοιαν αὐτὸ σημαίνειν δηλοῖ. οὐ γὰρ εἰκὸς αὐτοῦς ἀγνοῆσαι τάληθές,

36. Λατίνων] Λατίων Ms.

8. Joh. 21, 21 sq.

σωφαιτέρους γε ἡμῶν τήν τε λατινικὴν τήν τε ἑλληνικὴν φωνὴν γενομένων, καὶ μάλιστα ἐπεὶ καὶ πρὸ αὐτῶν οὕτως ἦν ἐν τῷ παρὰ Λατίνοις εὐαγγελίῳ κείμενον.

3. Ἐτι οὐ καινοτομητέον οὐδὲ μεταβλητέον τῆς θείας γραφῆς καὶ μάλιστα τοῦ εὐαγγελίου, οὐ μίαν κεραίαν, οὐκ ἴωτα ἕν, ἀσβεβές τε γὰρ τοῦτο καὶ ἐπιβλαβές εἶναι, καὶ τοῖς βουλομένοις ἐντεῦθεν δοθῆσθαι ἄδειαν πάντα τὰ τῆς ἱεράς γραφῆς ἀνατρέπειν, οὐ μάλιστα ἀφεκτέον.

4. Ἐτι ὁ εἰ σὺνδεσμος ποτὲ μὲν ἐπὶ βεβαιώσεως, ποτὲ δ' ἐπ' ἀμφιβολίας λαμβάνεται, ἐπὶ μὲν γὰρ ὀριστικοῦ καὶ μάλιστα μετὰ ἐνεστώτους καὶ παρατατικοῦ χρόνου κείμενον, ἅτε σαφεστέρων καὶ βεβαιωτέρων καὶ πράγμα ὠρισμένον καὶ ἐγνωσμένον σημαίνοντων, ἐπὶ βεβαιώσεως νοεῖ, μετὰ δὲ ὑποτακτικοῦ ἀμφιβολίαν εἰσάγει. ἐν μέντοι γε τῷ μέλλοντι χρόνῳ διὰ τὴν αὐτοῦ

55 οὐτ' ἐπὶ ὑποτακτικοῦ τελείως ἀμφιβολίαν σημαίνει. καὶ τοῦτο Βιργιλίου καὶ Κικέρωνος παραδείγματα δείκνυται. μετὰ μέντοι ἐνεστώτους καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὑποτακτικοῦ βεβαίωσιν ἀεὶ σημαίνει. ἐπεὶ οὖν τὸ ἐὰν θέλω βεβαίωσιν σημαίνει, ταῦτόν ἐστι τὸ ἐὰν θέλω τῷ οὕτως θέλω.

5. Ἐτι ὅπου μὴ ἢ ἄρνησις ἢ ὄλως ἀμφιβολία χώραν ἔχει, τῷ ὀριστικῷ χρηστέον μετὰ τοῦ εἰ. ἐν δ' ἐκείνῳ τοῦ εὐαγγελίου τῷ τόπῳ οὐκ ἔχει χώραν ἢ ἀμφιβολία, μετὰ ὀριστικοῦ ἄρα συντακτέον τὸ εἰ, καὶ λέγειν (δεῖ) · εἰ θέλω, ὅπερ ἐστὶ ταῦτόν τῳ οὕτως θέλω, ὥστε οὕτως θέλω ἀναγνωστέον. ὅτι δὲ τὸ ἐὰν θέλω ταῦτόν τῳ οὕτως θέλω δύνανται, καὶ τοιοῦτ' ἂν τινι παραδείγματι δεχθεῖη. εἰ γὰρ τις ἐσθίοντι κρέας τῇ παρασκευῇ κρέας ἐσθίεις οὐ τῇ παρασκευῇ εἴποι; ὁ δ' ἀποκρίνοιτο · ἐὰν τρώγω, τί πρὸς σέ; ταῦτόν ἐρεῖ, ὥσπερ ἂν εἰ εἶπεν · ναὶ ἐσθίω, τί πρὸς σέ; ὥστε τὸ ἐὰν τρώγω καὶ τὸ ναὶ τρώγω ταῦτόν σημαίνει καὶ ἀκολουθῶς τὸ ἐὰν θέλω ταῦτόν τῳ οὕτως θέλω δύναιτ' ἂν.

65 6. Εἰ δὲ τις εἴποι, φασί, διὰ τί οὖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπάγει · καὶ οὐκ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ' ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, οὐδὲν λέγει. πρῶτον μὲν γὰρ οὐ τὴν τῶν ῥημάτων δυνάμιν τε καὶ ἔνοιαν, ἀλλὰ τὰ ῥήματα αὐτὰ ὁ εὐαγγελιστὴς ἀρνεῖται. εἶτα διὰ τοῦ οὕτως θέλω οὐ τὸ οὕτως αὐτὸν θέλειν μένειν σημαίνει, ἀλλὰ βουλομένου ἐστὶ ῥήματα ἐπιτιμῆσαι τῷ Πέτρῳ τὰ μὴδὲν πρὸς αὐτὸν ἐρευνῶντι. ἔθεν φαίνεται ἕβρις

75 εἶναι τῷ εὐαγγελίῳ, εἴ τις τὸν τόπον τοῦτον μεταποιῆσαι βούλοιο, καὶ ὡς ἀποθανάτεον πρότερον ἢ μεταποιητέον, οὐδὲ δύναιτ' ἂν τις ὀρθόδοξος εἶναι τε καὶ λογίζεσθαι ὁ μεταποιεῖν δεῖν τὴν ῥῆσιν ταύτην οἰόμενος. ὁ δ' αὐτός μοι δοκεῖ μὴ χεῖρω ἂν ποιήσῃ δυνάμειός τε καὶ ἐξουσίας ἐπιλαβόμενος.

2, 1. Καὶ τὰ μὲν ἐκείνων τοιαῦτα. ἡμεῖς δὲ πρὸ τοῦ εἰς τὴν τῶν κατὰ μέρος ἀπόκρισιν κατελθεῖν ὑποθέσομεν τισὶ τὸν λόγον ὀπλίσομεν, καὶ πρῶτα μὲν φαμεν, ὡς τὸν ἕκ τινος φωνῆς εἰς ἄλλην μετάγνόντά τι ἀνάγκη αὐτὸν ἐν πᾶσι ἐπεσθαι ἐκείνῃ τῇ γραφῇ, ἐξ ἧς τι μετάγῃ, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὡς οἷόν τε χρώμενον ῥήμασι. τοῦτο δὲ μάλιστα ἐν τῇ θεῇ φυλακτέον γραφῇ, 85 ἐν ᾗ οὐ ῥήματα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τῶν ῥημάτων ἢ τάξις τηρητέα. »ἐν γὰρ τῇ θεῇ γραφῇ, πρὸς Παμμάρχιόν φησιν Ἰερώνυμος, καὶ αὐτὴ τῶν ῥημάτων ἢ τάξις μυστήριόν ἐστιν. οὐδὲ γὰρ μικρὸς ὁ κίνδυνος μεταποι-

fol. 160 bis v.

fol. 161

- ἦσαί τι ἐν αὐτῇ, οὐδ' ἔξεστι τοῦτο ποιῆσαι, εἰ μὴ τὸ τῆς φωνῆς πρὸς ἦν τι μετάρηται ἰδίωμα ἐν τισι τόποις παντάπασιν ἀνθίστατο, ὅπερ ἄλλοις ἐν τῷ προκειμένῳ χώρῳ οὐκ ἔχει. τὸ τε γὰρ ἐξεῖται ῥήμασιν ἄλλοις τὴν αὐτὴν ἔνοιαν ἀποδοῦναι.
2. Ἐπειτα καὶ τοῦτο ἰστέον, ὡς εἰ καὶ τινων γέγονε δόξα τὸν μακάριον Ἰωάννην τὸν εὐαγγελιστὴν μήπω τεθνάναι, ἀλλὰ ζῶντα τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ ἀναμένειν παρουσίαν, ἢ ἀληθεστέρα ἄλλοις τῶν θείων διδασκάλων δόξα αἰρεῖ τεθνάναι αὐτὸν, εἰ καὶ μήτε μαρτυρίῳ μήτε νόσῳ τινὶ ἢ θανάτῳ ὠδίνῃ περισχεθέντα, ἀλλ' ἐθελοντὶ ἔτι ὑγιαίνοντα καὶ εὖ ἔχοντα εἰς τάφον, ὃν οἱ μαθηταὶ τῇ ἐκείνου κελεύσει εἰργάσαντο, καταελθόντα κατακλιθῆναι, τὸ πνεῦμα τῷ θεῷ παραδοῦναι καὶ ταῖς πατράσι προστεθῆναι. ἀναγνώτῳσαν οἱ βουλόμενοι Ἰερωνύμου τὰ ἐν τε τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος εὐαγγελίου, ἐν τε τῷ ἀποκαλύψεως προοιμίῳ, ἐν οἷς τὰ εἰρημένα κατὰ λέξιν ὁ αὐτὸς φησι ῥήματα. ἀναγνώτῳσαν Ἀδγουστίνον ἐν τῇ τοῦ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγήσει ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὅπου τοῦτο ζητεῖται τὸ ζήτημα. ἀναγνώτῳσαν ἐν διαφόροις τόποις τὸν Χρυσόστομον Ἰωάννην καὶ πολλοὺς ἄλλοις τῶν διδασκάλων Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων, καὶ μετὰ τούτων καὶ τοιοῦτων ἀνθρώπων καὶ αὐτὸς τὸ αὐτὸ ὡς εἰκὸς συμφρονεῖται. εἰ γὰρ καὶ τινες τῶν νεωτέρων ἄλλως ἐφρόνησαν, καὶ τούτων ἡμῶς οὐκ ὀλίγοι, καὶ ὅσοι σοφώτεροι νομίζονται, ἐναντιοῦνται ἐκείνοις τὴν τῶν ἀρχαιοτέρων ἐγκρίνοντας δόξαν καὶ τισιν οἰκείοις λόγοις αὐτὴν βεβαιῶντες, ὡς τὴν περὶ τοῦ θανάτου Ἰωάννου τῶν ἁγίων δόξαν ἢ ἀναγκαῖάν τε εἶναι καὶ πόρρω πάσης ἀμφιβολίας ἢ εἰ καὶ τι ἔχει ἀμφιβολίας παρ' ὀλιγίτοις ἀμφίβολον εἶναι. ὁ γὰρ μὴ ἀληθὲς εἶη δοξάζειν, ἡμῶς εἰ λόγου καὶ διαλέξεως ἕνεκα τὸ γε νῦν εἶναι συγχωρήσομεν. τοῦτό γε οὐκ ἂν τις ἀρνηθεῖ, ὡς τὸ μὲν τεθνάναι αὐτὸν μᾶλλον βέβαιον ἢ ἀμφίβολον εἶναι, τὸ δὲ γε ζῆν βεβαιότητα μὲν οὐδαμῇ, ἀμφιβολίαν δὲ καὶ μάλιστα ἔχειν, ἅτε δὴ μηδενὸς τῶν ἀρχαίων διδασκάλων ταύτης γεγενημένου τῆς δόξης.
3. Καὶ μὴν οὐδὲ τοῦτο ἐπιληστέον, ὡς τὰ θεία τῆς παλαιᾶς τε καὶ νέας διαθήκης βιβλία ἐν αὐτοῖς προοιμίαις τῆς πίστεως παρὰ Λατίνους τοῦτο μὲν ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς διαλέκτου ὡς ἡ παλαιὰ διαθήκη, τοῦτο δ' ἐκ τῆς τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνέων παλαιᾶς καὶ νέας ἑλληνικοῖς ἑρμηνείαις τριακόσια καὶ πλείω πρὸ Ἰερωνύμου ἔτη μετενεγμένα εἶναι, ἢ ἡ λατινικὴ ἐκκλησία τε ἐχρήτητο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐσπέραιοι καὶ θεῖοι διδάσκαλοι Κυπριανός, Πάριος, Ἀδγουστίνος Ἰερωνύμῳ σύγχρονος, μᾶλλον δ' ἐκείνῳ πρεσβύτερῳ οὗτος ἀκμάζων, σοφώτατα ἐξηγήσαντο. πολλοὺς τε τοὺς τῆς θείας γραφῆς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν διάλεκτον ἑρμηνεύειν γεγενῆσθαι μαρτυρεῖ Ἀδγουστίνος ἐν τῷ τρίτῳ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας βιβλίῳ λέγων· «οἱ μὲν γὰρ ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς εἰς τὴν Λατίνων φωνὴν τὴν θείαν μετενεγκόντες γραφὴν ἀριθμηθῆναι δύνανται· οἱ δ' ἐκ τῆς Ἑλλήνων ἀριθμοῦ κρείττους εἰσι.» ταύτην γε μέντοι τὴν γραφὴν πολλῶν μετὰ ταῦτα ἐπιγενόμενος Ἰερωνύμος, ἀνὴρ σοφώτατος, τὴν μὲν παλαιάν ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς, τὴν δὲ νέαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ὡς αὐτὸς φησι, πηγῆς εἰς τὸ λατινικὸν αὐθις μετήνεγκεν. ἐν ᾧ εἰ καὶ πολλοῖς αἰτίαν τοῦ κατ'

114. βεβαιότητα correxi βεβαιότατα Ms.

126. Augustin, De doctrina christ. II 11. Migne, P. lat. 34,43.

- αὐτοῦ ὑλακτῆσαι παρέσχε, πλεῖστα ὁμως ἄλλως ἢ ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ ἡρμήνευκε καί, ὡς αὐτὸς φησι, διωρθώσατο καὶ εἰς τὸ βέλτιον μετεποίησεν. καὶ οὐ τὴν ἄλλην μόνον γραφὴν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ θεῖα εὐαγγέλια διωρθωκέναι αὐτῷ, ὅτι μετὰ τοσοῦτους ἑρμηνεῖς καὶ αὐτὸς ἡρμηνευκέναι ἐτόλμησε, λαμπρᾶ τῇ φωνῇ ῥήμασι χρῆται. καὶ οὕτω τοῦ καιροῦ προϊόντος ἡ ἐκείνου ἡρμηνεία ἐγκέκριται, ὡς τῆς παλαιᾶς μᾶλλον δὲ τοσοῦτων παλαιῶν λήθη παραδοθεισῶν τῇ Ἱερωνύμου μόνῃ χρῆσθαι τὴν ἐκκλησίαν. ἀναγνῶτω δὲ βουλόμενος τὴν αὐτοῦ πρὸς Παμμάχιον περὶ τοῦ, πῶς ἂν τις ἄριστά τι ἐρμηνεύσειεν, ἐπιστολήν, τὴν πρὸς Μάρκελλον ἔτι κατὰ τῶν ἐπιτιμῶντων αὐτῷ, τὰς πρὸς τὸν μακάριον Αὐγουστίνον ἐν διαφόροις τόποις ἀπολογίας αὐτοῦ, καὶ γινώσεται, ὡς φαμεν, τάληθῃ. ἃ δὲ πρὸς Δάμασον, τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα, ἐν τῷ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον προοιμίῳ γράφει, ἀκούσατε. » νέον, γάρ φησιν, ἐξ ἀρχαίου συντιθέναι με σύγγραμμα ἀναγκάζεις, ἵνα μετὰ τοσαῦτα τῶν γραφῶν πρωτότυπα πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης περιφερόμενα οἷόν τις διαιτητῆς αὐτὸς καθήμενος, ἐπέπερ μὴ συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις, ποῖα τούτων εἰσὶ τῇ ἑλληνικῇ ἀληθείᾳ σύμφωνα, κρίνω.« ἐξ ὧν πάντων σαφέστατα φαίνεται, πότερον ἕξεισιν ἢ οὐ, καὶ εἰ ἀσεβές ἐστιν ἢ εὐσεβές τὴν θεῖαν γραφὴν ἐξ ἄλλης εἰς ἄλλην ἐρμηνευμένην φωνὴν σύμφωνα τῇ πρωτοτύπῳ, ἐξ ἧς μετηγέχθη, ἀποδοῦναι διαλέκτῳ.
4. Μετὰ δὲ ταῦτα μνηστέον καὶ ἃ οἱ θεῖοι διδάσκαλοι περὶ τῆς ποιτικῆς τε καὶ ὑψηλοτάτης ἐνοίας τῶν θεῶν γραφῶν καὶ διαφόρου αὐτῶν ἐξηγήσεως οὐ μόνον ἡμᾶς διδάσκουσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἔργους δεικνύουσι διαφόροις αὐτὰς καὶ ποικίλοις ἐξηγούμενοι ἐνοίαις. ὅθεν καὶ πελάγου ἀβύσσῳ αὐτὰς παρεικάζουσιν, ὅθεν ὅσον ἂν τις ἀρύσαιτο, πλέον ἀεὶ ἐστὶ τὸ λειπούμενον. ὅθεν αὐτὰς πολλὰς μὲν καὶ διαφόρους δέχεσθαι φασὶν ἐξηγήσεις, ἀληθεῖς μέντοι πάσας. οὕτω δὲ κοινὸν ἐστὶ τοῦτο καὶ γνωστὸν πᾶσιν, ὡς περισσὸν εἶναι τούτου παραγαγεῖν μάρτυρας.
5. Τελευταῖον δὲ πάντων καὶ τοῦτο γνωστέον τοῖς ἀρχετύποις βιβλίοις ἐνὶ τῶν τριῶν τούτων τρόπων δύνασθαι πλάνην ἐγγίγνεσθαι, προσθήκη, ἀφαιρέσει, μεταποίησει. καὶ προσθήκει μὲν, ὡς ὅταν ἑαυτοῖς καὶ τῇ ἰδίᾳ κρίσει θαρροῦντες ἀναπληροῦν ἐθέλωμεν, ἅπερ ἡμῖν ἐλλείποντα εἶναι δοκεῖ, ὡς ἐκεῖνο τὸ ἐν τῷ τῶν βασιλειῶν βιβλίῳ, ὅπου περὶ τῆς δευτέρας τῶν Φιλιστέων ἤττης ἐν τῇ κοιλιάδι Φαρὰν ὄντος τοῦ λόγου ἐπάγεται · » ἠρώτησε δὲ ὁ Δαυιδ τὸν Κύριον· ἐνταῦθα γὰρ παρά τισιν ἐσφαλμένοις βιβλίοις προστίθεται · » εἰ ἀνελεύσομαι εἰς τὸν Φιλιστέον«, καὶ » εἰ δώσεις αὐτοῦς ἐν τῇ χειρὶ μου«. ὅπερ ἐν τῷ ἑβραϊκῷ οὐχ εὐρίσκεται μάρτυσι τοῖς τὴν Ἑβραίων φωνὴν ἀκριβῶς ἡσχημένοις. ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Φιλιστέων ἤττι οὕτως ἀναγινώσεται, ἀνταῦθ' αἱ τινες ἔκριναν προσθετέον. καὶ ἐν τῇ γενέσει, ἔνθα φησὶν · » οὐχὶ διὰ τὴν Ῥαχὴλ ἐδούλευσά σοι; διὰ τί ἐνέθηκάς μοι;· τινὲς ἐκ περιττοῦ προστιθέασι » Λείαν«.

fol. 162v.

fol. 163

165. Φαρὰν Ms.

144. Hieronym. Praefatio ad p. Damasum Migne, P. lat. 29, 525.

166. II Reg. 5, 19.

171. Gen. 29, 25.

6. Μεταποιήσει δὲ πλάνη ἐγγίνεται, ὅταν τινῶν συλλαβῶν ἢ τοῦ λόγου μερῶν ὁμοιότητι ἢ ἀμφιβολίᾳ ἀπατηθέντες ποτὲ μὲν προσθήκει, 175 ποτὲ δ' ἀφαιρέσει τινός, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ μεταβολῇ πρὸς τὸν ἴδιον στοχασμὸν τὸν λόγον μεταποιῶμεν, ὡς ὅταν τις λόγου χάριν τὸ πενθεῖν παθεῖν, τὸ μυρία μύρια, τὸ ψιλὸν ὑψηλόν, τὸ λαμπρὸν λυπρὸν ἢ τὸ ἀνάπαλιν καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια λέγῃ. πολλὰ γὰρ τὸν τρόπον τοῦτον γραφεῖς ἀμαρτάνουσι. καὶ ἵνα λατινικὰ παραδείγματα ἑλληνικῶς ὡς δυνατὸν παραγάγωμεν, 180 ἐπεὶ περὶ τῆς παρ' αὐτοῖς γραφῆς ὁ λόγος ἐστίν, ὡς ἔχει ἐκεῖνο τὸ ἐν τῇ ἐξόδῳ · »ὁ δὲ λαὸς ἅπας ἔβλεπε τὰς φωνάς«. ἀντὶ γὰρ τοῦ ἔβλεπεν ἤκουεν τινες γράφουσιν, ἐπεὶ περὶ ἢ φωνῇ ἀκούεσθαι μᾶλλον εἴωθεν ἢ βλέπεσθαι. πεπλάνηται δέ. ἢ γραφῇ γὰρ ἔβλεπέ φησι. γέγονε δὲ ἢ πλάνη παρὰ τὴν τῶν δύο τούτων λέξεων ὁμοιότητα τῶν παρὰ Λατίνοις 185 τὸ βλέπειν καὶ ἀκούειν σημαίνουσῶν. τὸ μὲν γὰρ ἔβλεπεν ὑδέμπατ διὰ τοῦ ὑ φιλοῦ, οὐ διὰ τοῦ β τῆς πρώτης συλλαβῆς γραφομένης, τὸ δὲ ἤκουεν ἀουδιέμπατ παρὰ Λατίνοις λέγεται. ἢ πολλὰ τοίνυν τοῦ ὑδέμπατ πρὸς τὸ ἀουδιέμπατ ὁμοιότης τὴν πλάνην ἐποίησεν. καὶ αἴθις ἐν τοῖς 190 θρήνοις Ἰερεμίου ἀντὶ φθορᾶς καὶ συντριμμῶ προφητεία καὶ συντριμμὸς γέγραπται. αἱ γὰρ τὴν φθορὰν καὶ προφητεῖαν σημαίνουσαι λέξεις οὐκ ὀλίγην ἔχουσιν ὁμοιότητα. ἢ μὲν γὰρ φθορὰ βαστάτζιο, ἢ δὲ προφητεία βατιζινάτζιο λέγεται παρὰ Λατίνοις. καὶ ἐν τῷ Ἄμῳ τῷ προφήτῃ ἀντὶ κουρᾶς βασιλέως κουρεῖς ποιμνίου γράφεται. ῥέξ μὲν γὰρ ὁ βασιλεύς, γρέξ δὲ τὸ ποιμνιον λέγεται. τῷ οὖν ῥέξ προστεθέντος τοῦ γ ἀντὶ ῥήγισ 195 ἤτοι βασιλέως γρέξ ἤτοι ποιμνιον γέγονεν. καὶ τὴν μὲν κουρὰν τονσοῦραμ, τὸν δὲ κουρέα τονσόρεμ φασί. ῥᾶστα οὖν ἢ κουρὰ ἤτοι τονσοῦρα εἰς κουρέα ἤτοι τονσόρεμ μεταβέβληται. καὶ τὸ ὄλον κουρεὺς ποιμνίου ἀντὶ τοῦ κουρᾶς βασιλέως γέγραπται.
7. Καὶ ταῦτα μὲν μεταποιήσει. ἀφαιρέσει δὲ τὰ βιβλία φθείρεται, 200 ὅταν τι τολμῶμεν τῆς γραφῆς ἀφαιρεῖν, οὗ χωρὶς ἐντελής ὁ λόγος ἐστίν, ὡς κεῖνο τὸ ἐν τῷ Ἐξεκλήλ · »καὶ εἶπε πρὸς τὸν ἄνδρα, ὃς ἦν ἐνδεδυμένος τὸν λινόν, καὶ ἔφη«. τὸ γὰρ τελευταῖον τοῦτο ἔφη εἰ τις ἀφελέσθαι τολμήσειεν, οὐδὲν ἂν τῇ ἐννοίᾳ λυμανεῖται. καὶ τὸ ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ · αὐτὸς οἰκοδομήσει ναὸν τῷ Κυρίῳ καὶ συντελεύσει ναὸν τῷ Κυρίῳ« τὸ τελευ- 205 ταῖον τιθέμενον »συντελεύσει ναὸν τῷ Κυρίῳ« ἀφαιρεθὲν ἐν πολλοῖς βιβλί- οις οὐκ ἔνεστιν.
8. Εἰ δὲ τις Λατίνων πλείους τῶν τε τοιούτων ἐπιθυμῆι μαρτυρίας, Νικόλαον ἀναγινωσκέτω τοῦ ἀγίου Δαμάσου διάκονον καὶ τῆς παλαιᾶς 210 θείας γραφῆς ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν καλεῖ διορθωτὴν, ἄνδρα Λατίνον καὶ ὡς κατανοεῖν ἔξεστιν ἄριστα καὶ τὴν Ἑβραίων φωνὴν ἡσκημένον, ὃς ἐπὶ Λουκίου δευτέρου ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς Πέτρον κανονικὸν τῆς μεγάλης τοῦ μακαρίου Πέτρου ἐκκλησίας γράφων πολλὰ περὶ τῆς τῆς θείας

173. πλάνη scripsi πλάνης Ms.

181. Exod. 20, 18.

189. Cf. Thren. (Vulg.) III 47.

192. Cf. Amos. 7, 1.

201. Cf. Ezech. 9, 3 sq.

203. Zach. 6, 12.

γραφῆς ἐπανορθώσεως λέγει. ἡμῖν φάρ τὸ μῆκος φεύγουσιν ἀρκεῖ ἐνὶ ἡ δυοῖ
 παραδειγμασι τὸ προκείμενον δεικνύουσι, τὸν οὐκ ἀμελεῖ ἀναγνώστην πρὸς
 215 ἐκείνους, ἀφ' ὧν καὶ ἡμεῖς ταῦτα εἰλήφαμεν, παραπέμπουσι. »πολλοὺς γὰρ
 ἐπιὼν φησι βιβλιοθήκας, ὁ προειρημένος Νικόλαος, οὐκ ἰδυνάμην τοῦ
 ποθομένου τυχεῖν καὶ ἀναμαρτήτοις βιβλίοις ἐντυχεῖν. καὶ ἃ γὰρ ὑπὸ
 πεπαιδευμένων τινῶν διορθωμένα εἶναι ἐλέγετο, ἐκάστου τῆ ἰδίᾳ γνώμῃ
 220 ἐπομένου τοσοῦτῃ διέφερον, ὡς σχεδὸν τοσαῦτα ἀρχέτυπα ὅσοι καὶ οἱ
 κώδικες εἶναι.« οὕτω καὶ μετὰ χιλιοστὸν τῆς Ἱερωνύμου ἐρμηνείας
 ἔτος τὰ τῆς Θείας γραφῆς βιβλία παρὰ Λατίνοις ἐσφαλμένα καὶ διαφθορότα
 ἦσαν καὶ οὕτως ἀλλήλοις διαφέροντα, ὡς ἃ Ἱερωνύμος ἐν τῇ πρώτῃ Δάμασον
 ἐπιστολῇ φησι, ταῦτα τὸν Νικόλαον μετὰ τοσοῦτου χρόνου περίοδον γράφει
 πρὸς Πέτρον, »τοσαῦτα δηλονότι ἀρχέτυπα ὅσοι καὶ κώδικες εἶναι«. ὁ
 225 δ' αὐτὸς προστίθει καὶ ὡς πολλὰ εὑρεν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις μὴ γράφεσθαι,
 ἃ ὅμως ἐν πᾶσι τοῖς λατινικοῖς ἐνεῖναι βιβλίοις συμφώνως. τὸ γὰρ ἐν τῇ
 γενέσει »εἶπε Κάιν πρὸς Ἄβηλ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ · ἐξέλθωμεν ἔξω«,
 εἰ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λατινικοῖς βιβλίοις οὕτως γέγραπται, ἐν τῷ ἑβραϊκῷ
 230 ὅμως τὸ »ἐξέλθωμεν ἔξω« μὴ εἶναι. τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἄλλοις τισὶ συμβῆναί
 φησιν. τούτου δὲ τὴν αἰτίαν, εἴτε ὅτι Ἱερωνύμος ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις
 ἐρμηνείαις οὕτως εὗρων καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ συνύφηεν ἐρμηνείᾳ, εἴτε τῆς
 παλαιότερας χρήσεως νικησάσης τῆ Ἱερωνύμου ἐρμηνείᾳ ὑπὸ τῶν ἐπιόντων
 συμπέλεκται, οὐκ εἰδέναι φησίν. προστίθει τε τοῦτο αὐτὸν πάσῃ δυνάμει
 235 πεποιημένα, τὰ περιττὰ δηλονότι ἀποτεμεῖν, τὰ διαφθορότα διορθῶσαι
 καὶ ἃ τινες ὡς περιττὰ ἀπέριψαν, ταῦτα ἐπαναλαβεῖν τε καὶ ἐπιπροσθεῖναι.
 οὕτως ὁ πεπαιδευμένος ἐκεῖνος ἀνὴρ καὶ πολλῶ μετὰ Ἱερωνύμον χρόνῳ
 πολλὰ ἐνόμισε, μᾶλλον δ' ἐπίστατο προστεθέντα, ἀφαιρεθέντα τε καὶ
 μεταποιηθέντα, ὡς καὶ πρὸ τῶν Ἱερωνύμου γέγονε χρόνων, καὶ διὰ τοῦτο
 ἀφαιρετετὰ, προσθετετὰ καὶ διορθωτετὰ εἶναι.
 3. Τούτων τοίνυν οὕτως ὑποτεθέντων νῦν πρὸς τὸ προκείμενον
 ζήτημα κατιόντες φαμέν, ὡς ἐπεὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην ἅγιον εὐαγγέλιον αὐτὸς
 Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστῆς Θείας χάριτος πλήρης ἑλληνικῇ φωνῇ συνέγραψε,
 245 δὴλον ὡς οἰαδήποτε ἐρμηνεία μὴ τῆ πρωτοτύπῃ γραφῇ συμφωνοῦσα ἡ-
 μαρτημένη τέ ἐστι καὶ ψευδής, καὶ δεῖ τὸν ἐκ μιᾶς εἰς ἄλλην μετάγοντά
 τι διάλεκτον τῆ ἐξ ἧς μετάγει, ὡς οἴον τε ἔπεσθαι, εἰ ἀληθείας ἐρμηνεύς
 εἶναι τε καὶ δοκεῖν ἐφοίτο. καὶ εἴ τις δὲ πλάνη, εἴ τις ἀμφιβολία ἐν τοῖς
 ἡρμηνευμένοις εὐρίσκειτο, ἐν τῇ ἀρχετύπῃ φωνῇ τὴν ἀλήθειαν ζητητέον.
 ἄκουσον γὰρ ἅπερ ὁ μακάριος Ἱερωνύμος ἐν τῷ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον προ-
 λόγῳ φησίν · »εἰ ἡ ἀλήθεια ἐκ πολλῶν ζητητέα ἐστί, διὰ τί μὴ πρὸς τὰ
 250 ἑλληνικά ἀρχέτυπα ἀνατρέχοντες διορθῶμεν τὰ ἢ ὑπὸ ἀμαθῶν ἐρμηνέων
 οὐκ ὀρθῶς εἰρημένα ἢ ὑπὸ τῶν ἀμαθέστερον διορθωσάντων ἐσφαλμένα ἢ
 ὑπὸ γραφῶν ὑπνηλῶν εἴτε προστεθέντα εἴτε μεταποιηθέντα; καὶ Αὐ-
 γουστίνος δὴ ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας · »Λατίνοι

fol. 164v.

fol. 165

213, δυοῖ scripsi ἀλευοῖ? Ms. — 231. συνύφηεν scripsi συνέφηεν. Ms. — 221.
 et 234. διαφθορότα Ms.

215. Nicolai, Card. diac. epistula ad Petrum canonicum.

227. Gen. 4, 8.

249. Hieronym., Praefatio ad Damasum, Migne, P. lat. 29, 526 sq.

253. Augustin., De doctrina christ. II 11. Migne, P. lat. 34, 42.

fol. 165v.

φησιν, οὓς νῦν παιδεύειν ἡμῖν πρόκειται, δύο ἄλλων διαλέκτων ὥστε
 255 τὰς θείας γραφὰς ἀκριβῶς γινῶναι δεόνται, τῆς ἑβραϊκῆς διαλέκτου καὶ
 ἑλληνικῆς, ὡς ἂν εἴ τις ἀμφιβολία ἐν τῇ ἀπέριφ' οἶονεῖ καὶ ποικιλῇ τῶν
 Λατίνων ἐρμηνεία εὐρίσκειτο, πρὸς τὰ ἀρχέτυπα ἐξεῖναι ἀναδραμεῖν«. καὶ
 αὖθις · » τοῖς διωρθωμένοις βιβλίοις σχολάζεσθαι δεῖ τοὺς τὴν θείαν
 γραφὴν γινῶναι ἐφιμεμένους, καὶ τὰ μὴ διωρθωμένα τῶν βιβλίων τοῖς
 260 διωρθωμένοις ὑποχωρεῖν«. καὶ πάλιν · » τὰ δὲ τῆς νέας διαθήκης βιβλία,
 εἴ τι ἐν τῇ τῶν Λατίνων ποικιλίᾳ ἀμφιβάλλεται, τοῖς ἑλληνικοῖς ὑποχωρεῖν
 δεῖν οὐδεὶς ἀρνήσεται«. ἄρ' οὐχὶ τούτοις τῶν διδασκάλων τοῖς λόγοις φα-
 νερόν γίνεται πολλά γεγονέναι τε καὶ εἶναι ἢ τῶν ἐρμηνέων τῇ ποικιλίᾳ
 ἢ τῇ τῶν ἀμαθῶς διορθουμένων ἀνοίᾳ ἢ γραφῶν ὑψηλῶν ἀμελείᾳ
 265 ἡμαρτημένα τε καὶ ἐσφαλμένα, δεῖν τε καὶ ἐξεῖναι ταῦτα διορθοῦσθαι;
 ἐκεῖν' ὁδηγῶν τῷ κανόνι τῷ λέγοντι ὡς ἐν τῇ τῆς ἀληθείας ζητήσῃ τε
 καὶ ἐρευνήσῃ πρὸς τὴν πρωτότυπον διάλεκτον καὶ τάκεινης ἀρχέτυπα ἀνα-
 φεροντέα τᾶλλα, ἐκεῖθεν αὐτὰ διορθοῦσθαι τοὺς λατινικοὺς τε κώδικας,
 τοῖς ἑλληνικοῖς εἶναι ὑποχωρητέον. πρῶτα τοίνυν σκεπτέον, ὅπως ἐν τῇ
 270 ἑλληνικῇ καὶ πρωτοτύπῳ διαλέκτῳ ἢ προκειμένη περὶ ἧς ἢ ζήτησις τοῦ
 εὐαγγελίου βῆσις ἔχοι, καὶ πότερον ἢ λατινικῇ ἐρμηνείᾳ τῇ ἑλληνικῇ συμφωνοίῃ.
 ἔπειτα εἰ μὴ συμφωνοίῃ, πότερον βῆστα τοῦτο γραφῶν ὑψηλῶν ἀμελείᾳ
 γενέσθαι δύναται. καὶ αὖ εἰ καὶ ἐν ἄλλοις ταῦτο ἡδυνάτο τε γεγονέναι
 καὶ γέγονεν, Ἰερωνύμου τοῦ σοφωτάτου ἐρμηνέως μηδὲν γε εἰς τοῦτο
 275 ἡμαρτηκός. παρὰ ταῦτα (εἰ) ἢ ἑλληνικῇ γραφῇ λόγοις τισὶ βεβαιότερα
 ἐστί. τελευταῖον δὲ τὰ ἐναντία ἐπιχειρήματα λυτέα εἰσιν.

fol. 166

4,1. Παρὰ τοῖς Ἑλλησι τοίνυν φανερά ἐστιν ἢ εὐαγγελικῇ ἔννοια οὐδ'
 ἀμφιβολία τινὶ ῥημάτων κεκαλυμμένη. σαφῶς γὰρ παρ' αὐτοῖς οὕτω
 280 γράφεται · » ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; ὅπερ εἰ
 μὴ κὰν τῷ λατινικῷ οὕτω μετενεχθεῖ, ὡς ἀντὶ τοῦ ἐὰν συνδέσμου ἄλλον
 παρὰ Λατίνους σύνδεσμον ταῦτόν δυνάμενον θεῖμα, ὥστε λέγειν σὶ ἔουμ
 βόλμω, ἢ τοι ἐὰν αὐτόν θέλω, καὶ μὴ οὕτως αὐτόν θέλω, οὐκ ἂν εἴη
 ἐρμηνευμένον ὀρθῶς. ὁ γὰρ ἐὰν ἑλληνικός σύνδεσμος εἰς τὸν σὶ συναπ-
 285 τικὸν εἴτε καὶ αἰτιατικὸν παρὰ Λατίνους μεταγεται. τοσαύτη τε μεταξὺ
 τοῦ ἐὰν, ἦτοι σὶ λατινικῶς, καὶ τοῦ οὕτως, ἦτοι σὶκ παρὰ Λατίνους, ἐστὶ
 διαφορὰ, ὅση σχεδὸν μεταξὺ δύο ἐναντίων. εἴπερ τὸ μὲν ἐὰν ἀμφίβολον,
 τὸ δ' οὕτως βέβαιον πρᾶγμα σημαίνει, ὡς μηδαμῇ δύνασθαι τινα ὑποπτεῦ-
 290 σαι τῶν γραφῶν ἀμελείᾳ παρ' Ἑλλησι τοῦτο συμβῆναι. οὐδὲ γὰρ ἐν ταῖς
 δυσὶ ταύταις λέξεσιν, ὡς ὄρατε, στοιχεῖόν ἐστι κοινόν, οὐδὲν γράμμα τὸ
 αὐτό. ἢ τοίνυν τρόπῳ παρ' Ἑλλησιν ὁ προκειμένος ἀναγινώσκειται λόγος,
 εἴρηται. τίς τέ ἐστι μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ παρὰ Λατίνους διαφορὰ; καὶ
 τοῦτο φανερόν ἐκ τῶν εἰρημένων.

2. Ὅτι δὲ βῆστα παρὰ Λατίνους ἢ τοιαύτη δεδύναται πλάνη συμβῆναι,
 δῆλον τοῖς ἐπιστάσι, πόση τις ὁμοιότης τε καὶ γειτονία παρ' αὐτοῖς τῶν
 295 δύο τούτων τῆς σὶ καὶ σὶκ λέξεων. ἐνὶ γὰρ στοιχείῳ τοῦ γραφῆως ἀμαρτία,
 δηλονότι τοῦ κ προστεθέντος τῷ σὶ, ἀντεποιήθη εἰς σὶκ, ὃν τρόπον καὶ τὰ

258. 260. διορθωμένοις Ms. — 259. διορθωμένα Ms. — 267. sq. ἀναφεροντέα scripsi ἀναφέροντα Ms. — 269. ἑλληνικοῖς scripsi sec. vers. lat. λατινικοῖς Ms.

258. Augustin., De doctrina christ. II 14. Migne, P. lat. 34, 46.

260. Augustin., De doctrina christ. II 15. Migne, P. lat. 34, 46.

- προειρημένα, δηλονότι τὸ τονσοῦραμ ῥήγισ εἰς τονσόρεμ γρηγίς καὶ τὸ βασταζίνεμ εἰς βατιτζινατζίνεμ μεταποιημένα, οὐχ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ τῇ ἀρχαιότερων διδασκάλων ἀκείνων Λατίνων γνώμη τε καὶ κρίσει ἐν τοῖς ἀνωτέρω δεδείχμεν. ταῦτό δὲ καὶ ἐν ἄλλοις οὐκ ὀλίγοις γεγεννημένοι παρὰ Λατίνους ῥᾶστα δειχθήσεται. αὐτίκα ἐν αὐτῷ σχεδὸν τῷ εὐαγγελίου τοῦ κατὰ Ἰωάννην προοιμίῳ, ὅπου »οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς« φησι, τῶν τινες ἀμαθῶν παρὰ Λατίνους »οὐδὲ ἐξ ἡδονῆς σαρκὸς« γράφουσιν, ὅτι δηλαδή τῇ σαρκὶ ἢ ἡδονῇ οἰκεῖον. γέγονε δὲ ἡ αἰτία τῆς πλάνης ἢ τῶν τὸ θέλημα ἢ ἡδονῆν σημαίνουσῶν λέξεων παρὰ Λατίνους ὁμοιότης. τὸ μὲν γὰρ θέλημα βολοῦντας, ἢ δ' ἡδονῇ βολοῦπτας λέγεται. τοῦ ν τοῖνον εἰς π μεταβληθέντος ῥᾶστα τὸ βολοῦντας ἦτοι θέλημα, βολοῦπτας ἦτοι ἡδονῇ γέγονε. καὶ αὖ παρὰ τῷ αὐτῷ, ὅπου μετὰ τὰ ἐν σταυρῷ τοῦ κυρίου πρὸς τὴν μητέρα ῥήματα ἐπάγει ὁ εὐαγγελιστὴς περὶ αὐτοῦ λέγων· »καὶ ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος εἰς τὰ ἴδια«, οἰκίαν (δηλονότι), ὀλίγοι Λατίνων »ἔλαβεν αὐτὴν φασιν εἰς ἴδιαν«, μητέρα δηλονότι. διὰ γὰρ (τὰ) τοῦ Χριστοῦ ἴσως λόγια εἰπόντος πρὸς τὴν μητέρα· »γύναι, ἴδε ὁ υἱός σου« γέγονε δὴ κἀνταῦθα ῥᾶδίως ἢ πλάνη διὰ τὸ τὴν μὲν εἰς τὰ ἴδια λέξιν ἐν σοῦα λατινικῶς λέγεσθαι, τὴν δὲ εἰς ἴδιαν ἐν σοῦαμ, ἐνός μ προστεθέντος. ὅπερ Ἑλλησι γραφεῦσιν οὐκ ἂν ῥᾶδίως ἀμαρτηθεῖη. γένοιε τε τῶν λέξεων διαφορουσῶν καὶ ἀριθμῶ πληθυντικῇ τε καὶ ἐνικῇ καὶ σαφέστερον δὴ φαίνεται ἀμάρτημα παρὰ Λατίνους εἶναι, ὅτι καὶ τισιν ἀκριβεστέροις παρ' αὐτοῖς ἐνετύχονεν βιβλίοις, ἐν οἷς ἐν σοῦα ἤγουν εἰς τὰ ἴδια, οὐκ ἐν σοῦαμ ἦτοι εἰς ἴδιαν γέγραπται. καὶ πάλιν τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ· »ἄγουσι δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Κατάφα εἰς τὸ πραιτώριον«. εἰς Κατάφαν εἰς τὸ πραιτώριον πλεῖστοι τῶν Λατίνων ἀναγινώσκουσι πλανώμενοι. καὶ τὸ αἴτιον, ὅτι ἢ ἀπὸ πρόθεσις ᾧ παρὰ Λατίνους, ἢ δὲ εἰς ἄδ λέγεται. τῷ οὖν ᾧ τοῦ δ προστεθέντος ἀντι τοῦ ἀπὸ τοῦ Κατάφα εἰς τὸν Κατάφαν γεγένηται. Ἑλλήνων δ' οὐκ ἂν τις τὴν ἀπὸ εἰς εἰς μεταβάλλοι. κἀν τῷ εἰς τὴν πρώτην πρὸς Κορινθίους, ὅπου τὸ ἑλληνικὸν φησιν· »οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνός ἄρτου μετέχομεν«, οἱ Λατίνου προστιθέασιν· »καὶ ἐξ ἐνός ποτηρίου«. καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ τῷ »ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου« ἐπάγουσι· »καὶ τῆς νύμφης«. ἄπερ εἰ τις εἴποι ὥσπερ τινὰ σχόλια παρὰ τῶν ἀρχαίων παρατεθέντα ἀμαθεῖς τινὰς γραφεῖς ἐντάξει τῷ κειμένῳ, οὐκ ἂν ἀμάρτοι τῆς ἀληθείας. οἷόν ἐστι καὶ τὸ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους δευτέρᾳ. τῷ γὰρ »εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν« προστιθέασιν »τοῦ Θεοῦ«, καὶ ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον πρώτη τῷ »ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα« ἐπάγουσι »τοῦ διαβόλου«, οἷονεὶ τὸ ἐλλείπον ἀναπληροῦν βουλόμενοι τε καὶ δεῖν οἰόμενοι.
- 3.** Πλεῖστα τοιαῦτα παρὰ πᾶσι τοῖς τῆς θείας γραφῆς βιβλίοις προστεθέντα εὐρήσει, εἰ τις ἀκριβῶς ἐρευνήσει, ἄπερ ἡμεῖς βραχύτητος ἕνεκα παραλείπομεν. τὴν αὐτὴν πλάνην ἀφαιρέσει τε καὶ μεταποιήσει γεγενῆσθαι

fol. 166v.

fol. 167

302. Joh. 1, 13.

309. Joh. 19, 27.

319. Matth. 27, 27.

325. I Kor. 10, 17.

326. Matth. 25, 1.

330. II Kor. 8, 24.

332. I Tim. 6, 9.

- ίκανῶς, ὡς οἶμαι, ἐν τοῖς ἀνωτέρω δεδειχάμεν, ὡς μηδὲν ἡμᾶς ἔτι περιεργάζεσθαι δεῖν ἐν ὀλίγοις πολλὰ περιλαβεῖν βουλομένους. καὶ δὴ τῶν γε τοιούτων παραδειγμάτων ἀπέστημεν ἄν, εἰ μὴ τὸ τοῦ θειοτάτου Αὐγουστίνου ἀξίωμα ὀλιγῶτα ἔτι προσθεῖναι ἡμᾶς ἠνάγκαζεν. ἐν τῇ δευτέρῳ τοίνυν οὗτος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας φησὶν· »ἐξ ἀμφιβόλου τινὸς ἐν τῇ, ἐξ ἧς τι μετᾶγεται, διαλέκτῳ εὐρισκομένου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ ἔρμηνεύς πλανᾷται ὁ μὴ ἀκριβῶς τὸ νόημα περιλαμβάνων, ὡς τοιοῦτόν τι σημαίνονεμον ἔρμηνεύειν, ὃ παντελῶς ἔστιν ἀλλότριον τῆς τοῦ συγγραψαμένου
- 340** *fol. 167v.* διανοίας. ὥσπερ παρὰ τισιν εὐρίσκεται βίβλοις· »λεπτοὶ οἱ πόδες αὐτῶν τοῦ ἐκχέειν αἷμα«. τὸ γὰρ ὀξὺς ἑλληνικὸν καὶ τὸ ταχὺς παρὰ Λατίνους δηλαδὴ σημαίνει καὶ τὸ λεπτόν. ἐκεῖνος δὲ τὸν νοῦν ἀκριβῶς ἔγνω τοῦ λόγου, ὃς ἠρμήνευσεν »ταχεῖς οἱ πόδες αὐτῶν τοῦ ἐκχέειν αἷμα«. ἄλλα δὲ τινα οὐκ ἀμφίβολα, ἀλλὰ φανερώς εἰσι ψευδοῦ. διορθωτέον οὖν τα τοιαῦτά
- 345** γε τῶν βιβλίων. οἷόν ἐστιν ἐκεῖνο τὸ ἐπέπερ ὁ μόσχος παρὰ Λατίνους βίτουλος λέγεται, τὸ μοσχεύματα μὴ νοοῦντες ἐγκεντριμοὺς σημαίνει, βιτουλάμια ἀπὸ τοῦ μόσχου δηλαδὴ μετήνεγκαν. οὕτω δὲ κοινή ἐστὶν αὕτη ἡ πλάνη, ὡς μόλις εὐρίσκεισθαι ἄλλως γεγραμμένον«. ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλις. νῦν τὴν ἑλληνικὴν γραφὴν λόγους τιὰ βεβαιωτέροις ὡς ὑπέστηχεν.
- 5,1** Ἀποδείξαμεν τοίνυν ταῖς τῶν θείων πατέρων ἡμῶν καὶ διδασκάλων ἀποφάσει, καὶ ὡς οἶμαι ἱκανῶς, τεθνᾶναι τὸν μακάριον εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. τοῦτο τοίνυν ἐν πρώτῳ τῇ λατινικῇ γραφῇ ἀντιλέγει, ἢ φησιν· »οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν«. οὐ γὰρ οὕτως ἠθέλησεν, ἐπεὶ μὴ οὕτω γέγονεν, εἰ γὰρ ἠθέλησεν οὕτως, οὕτως ἂν καὶ ἐγένετο. ἢ τοίνυν ψευδομένου ἢ
- 360** ἐρίζοντος ἦν ῥήματα ὑπ' ἐκείνου ῥηθέντα τοῦ ἐναντία οἷς ἔλεγε βουλομένου. τοῦτο δ' ἄτοπον ἐνοῆσαι γοῦν περὶ τοῦ σωτήρος. ἐπεὶ οὖν οὐκ ἠθέληεν αὐτὸν ζῶντα μέχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας ἀναμεῖναι, οὐκ ἂν εἶπεν· οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν. φανερόν τοίνυν, ὡς οὐκ οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν, ἀλλ' εἰ αὐτὸν θέλω μένειν γραπτέον.
- 2.** Ἄλλὰ καὶ ἡ συνέχειά τε καὶ ἀκολουθία τοῦ λόγου τὸ αὐτὸ δεῖκνυσιν. εὐθύς γὰρ ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς τὴν τῶν συμμαθητῶν περὶ αὐτοῦ ἐψευσμένην δόξαν, ἣν ἐκ τῶν τοῦ σωτήρος λόγων ὑπενόησαν λέγοντες, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει, τούτοις ἐλέγχει τοῖς λόγοις λέγων· »καὶ οὐκ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ' ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν«.
- 370** τοῦτο δὲ ταῦτόν ἐστιν, ὥσπερ ἂν εἰ ἔλεγεν αὐτοὺς πλανηθῆναι οὕτω τὰ τοῦ Χριστοῦ νοήσαντας ῥήματα. ἀλλ' εἰ ὁ Χριστὸς οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν« εἶρηκεν, ἀληθὴς τῷ ὄντι ἢ τῶν μαθητῶν ἦν ἂν δόξα, καὶ ὁ τοῦ Ἰωάννου τῶν συμμαθητῶν ἔλεγχος οὐκ ἂν εἶχε λόγον οὐδένα, ἀλλ' ἑαυτῷ ἂν ἐναντιοῦν σαφῶς. τὸ γὰρ εἰπεῖν τὴν γραφὴν »οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν« καὶ μὴ εἰπεῖν αὐτὸν οὐ θανούμενον φανερά ἐστιν ἐναντίωσις. εἰ δ' ἀληθῆ περὶ ἑαυτοῦ ὁ μαθητὴς οὗτος λέγει, τοῦτο μὲν ὡς ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἀγαπηθεῖς, τοῦτο δὲ καὶ ὡς περὶ ἑαυτοῦ λέγων καὶ διὰ τοῦτο φανερώτερον τὸ τοῦ σωτήρος βούλημα καὶ τὴν διάνοιαν εἰδῶς, »ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν«, οὐχ »οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν« ἀναγνωστέον ἐστὶ, καὶ τῇ ἀληθεῖ

368. παρουσίας scripsi παρρησίας Ms.

341. Augustin. De doctr. christ. II 12. Migne, P. lat. 34, 44.

345. Ps. 13, 3.

- 380 τοῦ εὐαγγελιστοῦ μαρτυρία πιστευτέον, ὃς αὐτίκα διισχυρίζεται ἑαυτὸν εἶναι τὸν ταῦτα γράψαντα καὶ ἀληθῆ εἶναι τὴν ἑαυτοῦ μαρτυρίαν, οὐ περὶ τῶν ἄλλων μόνον ἐνεργειῶν δηλαδὴ τοῦ σωτῆρος τοῦτο λέγων, ἀλλ' ἀπλῶς πάντων τῶν ἐν τῇ εὐαγγελίῳ τούτῳ γεγραμμένων. τὸ αὐτὸ καὶ τὰ τοῦ Χρυσόστομου ῥήματα δείκνυσι φανερώς, ὃς ἐπὶ τούτοις τοῖς ῥήμασι
- 385 μετὰ θαύματος οἰοεὶ καὶ κρότου· »θαύμασόν φησι τὴν τοῦ εὐαγγελιστοῦ ταπεινώσιν, πῶς τὴν τῶν ἄλλων περὶ ἑαυτοῦ οὐκ ἀληθῆ δόξαν ἐλέγχει μὴ νοησάντων, ὃ περὶ αὐτοῦ ὁ σωτὴρ ἔφη, ἀλλὰ νομισάντων αὐτὸν μὴ τεθνῆξασθαι.
3. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεὶ μηδεὶς ἀμφιβάλλει ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς εἰς τὴν
- 390 λατινικὴν φωνὴν ταύτην τὴν βίβλον μετενηνέχθαι, ἐν δὲ τῇ ἐλληνικῇ φανερώς καὶ χωρὶς πάσης ἀμφιβολίας ἐάν τοῦτ' ἔστι σὶ γέγραπται, ἀνάγκη σαφῆς τοῖς Λατίνοις »ἐάν θέλω«, οὐχ »οὕτως θέλω« λέγειν. τὰ γὰρ τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς ἀληθεία συνωδᾷ, φησὶν Ἱερώνυμος, ἐκεῖνά εἰσιν ἀναμάρτητα. καὶ Αὐγουστίνος εἰς τὰ ἀρχέτυπα ἀναδραμεῖν φησὶ δεῖν, εἴ τινα
- 395 τῶν λατινικῶν ἐρμηνέων ἢ εὐπορος ποικιλία ἀμφιβολίαν ἐμποεῖ. καὶ αὐθις· τὰ τῆς νέας διαθήκης βιβλία, εἴ τι ἐν τῇ τῶν λατινικῶν ποικιλία ἀμφιβάλλεται, τοῖς ἐλληνικοῖς ὑποχωρεῖν δεῖν. καὶ οὐ φημι νῦν, ὅτι καὶ οἱ Ἕλληγες πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι Ὡριγένης, Χρυσόστομος, Κύριλλος καὶ οἱ λοιποὶ πάντες τούτῳ τῷ τρόπῳ τὸ τεμμάχιον ἐξηγήσαντο τοῦτο, ᾧ
- 400 καὶ γεγράφθαι ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἔφαμεν. οἷς πάντως ἅτε καὶ σοφωτάτους καὶ ἀγιωτάτους καὶ τὴν ἰδίαν εἰς ἄκρον ἐξησκημένους φωνήν, τὰ τε ἐν τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ γεγραμμένα ἐξηγουμένοις μᾶλλον τῶν ἄλλων ὁποιοῦν πιστευτέον εἶναι οὐδεὶς ἂν ἀρνηθεῖ. ἀλλ' οὐδὲ τοὺς νεωτέρους τῶν Λατίνων διδασκάλων τὸ προκείμενον λέληθεν. ὁ γὰρ ἐξ Ἀκινάτου θωμᾶς, ἀνὴρ τοῦτο μὲν
- 405 σοφώτατος, τοῦτο δὲ ἀγιώτατος, ἐν τῇ τῶν εὐαγγελίων ἐξηγήσει, ἦν ἐκ διαφόρων διδασκάλων Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων συνέθηκεν, ἐάν φησὶν ἐν τῇ ἐλληνικῇ γεγραμμένον εἶναι. εἰ οὖν ἐν τῇ ἐλληνικῇ καὶ κατ' αὐτὸν ἐάν γέγραπται, ἐν δὲ ταῖς ἀναμαρτήτοις ἐρμηνείαις μάρτυρι Ἱερωνύμῳ οὐ τὰ ῥήματα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τῶν ῥημάτων ἢ τάξις ἐστὶ φιλாகτεᾶ, φανερόν ὡς αἱ λατινικαὶ βίβλοι τῶν γραφῶν ἀμαρτία ἐσφαλμένα εἰσιν.
- 410
- 8.1 Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ἀπόδειξιν τῆς τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς ἀληθείας ἀρκείτω. ἐξ ὧν καὶ τὰ Γεωργίου ἐπιχειρήματα βραδίως λυθῆναι δύνανται. πρὸς δὲ γὰρ φησὶ ἄποπον ἐκ τοῦ τῶν Λατίνων διδασκάλων ἀξιώματος ἐπιχειρῶν, καὶ ἡμεῖς πρῶτον μὲν τὸ τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων ἀξίωμα
- 415 ἀντιτίθεμεν, οἷς τῷ ὄντι μᾶλλον εἶναι πιστευτέον οὐδεὶς ἂν ἀρνήσαστο καὶ περὶ ἐκείνων διαλυομένοις ἂ τῇ θεῖᾳ φωνῇ γέγραπται. καὶ ἄλλως οὕτως ἀγιότητι, οὕτω σοφῶ οὐδενὸς ἤττοσιν οὔσι μετέπειτα δὲ μὴ εἶναι φάμεν ἰκανὸν ἀληθείας σημείον τὸ τινὰς τῶν διδασκάλων οὐδῶς αὐτὸ ἐξηγήσασθαι, εἴπερ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν ταῖς γε τοιαύταις ἐρμηνείαις ἐστὶν
- 420 εὐρεῖν ἢ ὑπὸ γραφῶν ἐφθαρμένα ἢ ὑπὸ ἀπόρων ἐρμηνέων κακῶς εἰρημένα. ἄπερ ὁμοῦ οἱ θεῖοι πατέρες τὴν τε ἀρχέτυπον ἀγνοοῦντες φωνὴν καὶ τῇ ἦν

fol. 168v.

fol. 169

410. αἱ λατινικαὶ scripsi οἱ λατινικοὶ Ms.

385. Cf. Chrysostom. In Joannem hom. LXXXVIII. Migne P. gr. 59, 480.

394. Cf. supra ad 253.

396. Cf. supra ad 260.

- ἔδεξαντο ἀκολουθοῦντες γραφῇ κατ' ἐκείνην καὶ ἐξηγήσαντο καὶ οὕτως
 ἐξηγήσαντο, ὡς ποτὲ μὲν εἰ καὶ μὴ τῆς λέξεως αὐτῆς, τῆς διανοίας
 ὅμως τοῦ συγγραφέως ἐπιτυχεῖν ἀκριβέστατα τῇ τῆς σοφίας περιέντι,
 425 ποτὲ δὲ εἰ καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν διηρέθησαν, τοιαύτην μέντοι τινα
 καὶ οὕτως ὁραῖάν τε καὶ λεπτὴν ἐξέδωκαν, ὡς αὐτὴν καὶ μὴ ἄλλην θεῖν
 εἶναι φαίη τις ἄν, τὴν γε πρωτότυπον φωνὴν ἀγνοῶν.
2. Οὐκ ἀρνοῦμαι γὰρ οὐδαμῶς Αὐγουστίνον ἄνδρα σοφώτατον καὶ δια-
 βατικώτατον νοῦν ἐσχηκότα διὰ τοῦ «οὕτως» τὸν προκείμενον τοῦ εὐαγ-
 430 γελίου ἐξηγήσασθαι τόπον, καὶ λόγοις τῶ ὄντι λεπτοτάτοις τε ἅμα καὶ
 σοφωτάτοις. τοῦτο δ' ὅμως ἱκανὸν μὴ εἶναι σημεῖον πεῖσαι ἡμᾶς οὕτως
 αὐτὴν καὶ τὴν λέξιν ἔχειν τε καὶ γεγράφθαι, ἔξ αὐτοῦ τούτου τοῦ θεοῦ
 πατρὸς ἀποδείξω σαφέστατα. οὗτος γὰρ τὸν τόπον ἐκείνον τὸν ἐν τῇ πρὸς
 435 Τιμόθεον ἐπιστολῇ ἐξηγούμενος, ὅπου φησὶν ὁ ἀπόστολος· «πιστὸς ὁ
 λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος», «ἀνθρώπινος φησὶν ὁ λόγος». καὶ διὰ τί
 οὕτως; διότι οὕτως εὔρε γεγραμμένην τότε τὴν λέξιν καὶ οὕτως ὑπὸ τῶν
 ἀρχειοτέρων ἐρμηνέων μετενεχθεῖσαν, εἰ καὶ ὁ Ἱερώνυμος μετὰ ταῦτα καὶ
 τοῦτο ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα διωρθώσατο, φιδήλις σέρμο ἦτο πιστὸς ὁ λόγος, καὶ
 οὐχὶ οὐράνιος ἦτο ἀνθρώπινος εἰπών. οὕτω δὲ λεπτοτάταις ἐννοίαις καὶ
 440 περινενοημέναις τὸν τόπον τοῦτον ἐξηγήσατό τε καὶ ἐκόσμησεν ὁ θεῖος
 ἐκείνος ἀνὴρ, ὡς πάντας ὀφείσαι τοὺς γε τῶν Ἑλλήνων ἀγνοοῦντας φωνὴν
 οὕτω κἂν τῷ ἑλληνικῷ ἔχειν, μᾶλλον δὲ οὕτω καὶ μὴ ἄλλως δεῖν γρά-
 φεσθαι. καίτοι καὶ αὐτῷ Ἱερωνύμῳ τῷ Λατίνῳ διδασκάλῳ μάρτυρι ἄλλως
 γραπτέον καὶ πιστὸς, οὐκ ἀνθρώπινος ἀναγνωστέον, ὡς μηδὲ Λατίνων τινα
 445 ἔτι ἀμφιβάλλειν Ἱερώνυμον βλέποντα πιστὸς, οὐκ ἀνθρώπινος ἡρμηνευκότα.
 αὕτη δὲ ἡ λέξις καὶ πολλάκις ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐπαναλαμβάνεται, ὡς
 καὶ σφόδρα θαυμάζειν ἐξείναι, ὅπως ὁ ἐρμηνεύς ἐκείνος, ὅστις ἂν καὶ
 γένοιτο, τοσοῦτον περιπλάνηται. τί γὰρ κοινὸν πιστῷ καὶ ἀνθρωπίνῳ;
 ἀλλ' ὅμως τὴν περιπλανημένην ταύτην λέξιν οὕτω περινενοημένως ὡς εἴρηται
 450 ὁ σοφώτατος ἐκείνος ἀνὴρ ἐξηγήσατο, ὡς δοκεῖν μὴ δεῖν ἄλλως λέγεσθαι.
3. Καὶ ἵνα τοῦτο δειχθῆ, τῶν αὐτοῦ ἐκείνου ῥημάτων ἐκ τοῦ Περὶ τῶν
 τοῦ ἀποστόλου ῥημάτων λόγου ἀκούσωμεν. «ἠκούσαμέν φησὶ τοῦ μακαρίου
 Παύλου λέγοντος· «ἀνθρώπινος ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Ἰη-
 455 σοῦς Χριστὸς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἀμαρτωλοῦς σῶσαι, ἃν πρῶτός εἰμι ἐγώ.»
 ἀνθρώπινος τοίνυν ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος. διὰ τί δὲ ἀνθρώ-
 πινος καὶ οὐ μᾶλλον θεῖος, ὃν τρόπον καὶ αὐτὸς ὁ λόγος ἐστὶ θεὸς τε
 καὶ ἄνθρωπος; εἰ τοίνυν ὀρθῶς νομίζομεν τὸν λόγον τοῦτον οὐκ ἀνθρώ-
 πινον μόνον, ἀλλὰ καὶ θεῖον εἶναι, διὰ τί ὁ ἀπόστολος ἀνθρώπινον
 μᾶλλον ἢ θεῖον εἰπεῖν εἴλετο; ὁ γὰρ οὐκ ἂν ψευδάμνος, εἰ θεῖος εἶπεν,
 460 οὐκ ἄνευ αἰτίας τῷ ὄντι ἀνθρώπινον εἰπεῖν εἴλετο, ὅτι ἐκεῖνο εἰπεῖν
 ἔκρινεν, ᾧ ὁ Χριστὸς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον. ἦλθε δέ, ᾧ ἄνθρωπος ἦν. ᾧ
 γὰρ θεὸς ἦν, αἰεὶ ἦν ἐν τῷ κόσμῳ. ποῦ γὰρ οὐκ ἐστὶ θεὸς ὁ εἰπών· «τὸν
 οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ»; ἢ οὐχὶ σοφία καὶ δύναμις τοῦ θεοῦ

436. διορθώσατο ms.

434. Cf. Augustin. Sermo 174, c. 1. Migne, P. lat. 38, 940.

434. I Tim. 4, 9.

452. Augustin. Sermo 174, c. 1. Migne P. lat. 38, 940 AB.

462. Jerem. 23, 24.

465 ὁ Χριστός, περὶ ἧς εἴρηται· »διατείνει ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας εὐρώστως καὶ
 διοικεῖται πάντα χρηστῶς; ἐν τῷ κόσμῳ τοίνυν ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ
 ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. ἐνταῦθα καὶ ἦν καὶ ἦλθεν. ἦν
 τῇ θεϊκῇ μεγαλειότητι, ἦλθε τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀσθενείᾳ. ὅθεν καὶ ὁ κηρύττων
 αὐτοῦ τὴν ἔλευσιν »ἀνθρώπινος εἶπεν ὁ λόγος«. οὐκ ἂν γὰρ ἐρύσατο τὸ
 470 ἀνθρώπινον γένος, εἰ μὴ ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ἤξίωσε γενέσθαι ἀνθρώπινος.
 τῶν ἀνθρώπων γὰρ ἐκεῖνοι λέγονται ἀνθρώπινοι εἴτε φιλανθρώπινοι οἱ
 ἑαυτοὺς προσηγεῖς ἀνθρώποις παρέχοντες, οἱ ἐν ταῖς ἰδίας οἰκίαις φυλάττοντες
 ὑποδεχόμενοι. εἰ τοίνυν ὁ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑποδεχόμενος ἀνθρώπων φιλόαν-
 475 θρωπος εἴτε ἀνθρώπινος λέγεται, πῶς οὐκ ἂν εἴη μᾶλλον τῶν ἄλλων
 ἀνθρώπινος ὁ ἐν ἑαυτῷ ὑποδεχόμενος τὸν ἀνθρώπον; ἀνθρώπινος τοίνυν
 ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος«. ὁρᾷς ὅση λεπτότητι νοημένως τὸν
 τόπον τοῦτον ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐξηγήσατο, ὅπου ὁμοῦ καὶ Ἱερωνύμῳ
 μάρτυρι ἀντὶ ἀνθρώπινου πιστὸς ὀφείλει λέγεσθαι καὶ ἡμάρτηται τὸ ἀν-
 480 θρώπινος. οὐκ ἄρα, ὡς εἴρηται ἱκανόν ἐστιν ἀληθείας σημεῖον τὸ οὕτως
 ἐπὶ Αὐγουστίνου τὸν τόπον τοῦτον ἐξηγηθῆναι; Ἱερωνύμῳ δὲ οὕτως αὐτὸν
 ἐξηγήσασθαι οὔπω ἐνετύχμεν.

4 Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ τοῦ προειρημένου Νικολάου τοῦ τῆς γραφῆς
 διορθότου βήμασι δείκνυται. ὃς μετὰ τὸ εἰπεῖν πολλὰ ἡμαρτημένα τε καὶ
 ἐφθαρμένα παρὰ τῇ θεῇ γραφῇ εὐρηκέναι προστίθησι μετὰ ταῦτα·
 »τῶν διημαρτημένων πλεῖστα ἐξηγηθέντα ὑπὸ τῶν διδασκάλων εὐρεῖν
 485 μέμνημαι. ἐξ ὧν φανερώς δείκνυται πολλὰ ὑπὸ τῶν διδασκάλων ἐξηγη-
 θῆναι τὴν φωνὴν ἐξ ἧς μετηνέχθη ἀγνωσούντων, ἀκολουθούντων δὲ τῇ
 γραφῇ ἢ ἐνέτυχον ἐξ ἀνάγκης, καὶ ὁμοῦ ἡμαρτημένα εἶναι.

5 Καὶ τούτοις, ἐπεὶ ἡ θεία γραφὴ ὡς εἴρηται ἄβυσσον περιέχει νοη-
 μάτων, ποικιλίας τε καὶ διαφόρους ἐπιδέχεται ἐξηγήσεις, οὐ θαυμαστὸν
 490 εἶ παρὰ τὴν ἀληθῆ τῆς τινος λέξεως ἔννοιαν καὶ ἄλλη τις ὑπονοεῖται, εἰ
 καὶ μὴ αὐτὴ ἐκεῖνη ἡ τοῦ συγγραφεύου, οὕτω μέντοι διαφόροις λόγοις
 ποικιλομένη, ὡς καὶ ἀκριβεστάτη εἶναι δοκεῖν. καὶ γὰρ εἰ κἀν ταῖς ἄλλαις
 ἐπιστήμασι αἱ φωναὶ μόνον καὶ λέξεις τῶν πραγμάτων εἰσι σηματικάι, ἡ
 495 θεία ὁμοῦ γραφὴ τοῦτο ἐξαίρετον καὶ ἴδιον ἔχει, ὡς μὴ τὰς φωνὰς μόνον
 τῶν πραγμάτων εἶναι σηματικάς, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα ἄλλ' ἄττα
 πράγματα σημαίνειν. ἐντεῦθεν οὐ κατὰ τὸ γράμμα μόνον, ἀλλὰ καὶ
 ἀλληγορικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ ἀναγωγικῶς τὴν θεῖαν γραφὴν ἐξηγούμεθα
 καὶ ὁποιοῦν αὐτῆς μέρος εἰς τινα τούτων τῶν ἐνοιῶν ἀνάγομεν. ὅπου
 500 ὁμοῦ ἱστορικῶς ἢ κατὰ τὸ γράμμα ἐξηγητέα ἐστίν, εἰ μὴ ἡ λέξις ἀληθῆς
 εἴη, καὶ ἡ ἔννοια πάντως ἡμάρτηται.

7. Ὁ δὲ φησι δευτέρον μηδὲν ἐν τῇ θεῇ γραφῇ νεωτεριστέον εἶναι,
 ἀθέμιτόν τε εἶναι τι ἐξ αὐτῆς ἀφελεῖν ἢ προσθεῖναι, πότερον ἀθέμιτόν ἐστιν
 Ἱερωνύμῳ ἀπολογησάσθω, ὃς ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, οὐ μετεποίησε
 505 μόνον, ἀλλὰ καὶ διορθώσασθαι ὁμολογεῖ τὰ ἢ παρὰ τῶν φθασάντων
 αὐτὸν ἐρμηγμένων οὐκ ὀρθῶς μετενηνεγμένα ἢ παρὰ τῶν ἀλογίστως
 διορθουμένων ἡμαρτημένα ἢ τῶν ὑπνωττότων γραφῶν προστεθέντα

504. διορθώσασθαι Ms. — 505. μετενηνεγμένα scripsi μετενηνεγμένων Ms.

506. διορθουμένων Ms. — 506. ἡμαρτημένα scripsi ἡμαρτημένων Ms.

464. Sap. 8, 1. — 468. I Tim. 1, 15.

484. Nicolai card. diac. epistula ad Petrum canonicum.

fol. 170v.

- ἡ μεταποιηθέντα. καὶ οὐ τὴν παλαιὰν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν νέαν γραφὴν καὶ τὰ ἅγια εὐαγγέλια διεφθαρμένα τε καὶ ἡμαρτημένα φησὶ πρότερον αὐτὸς διορθώσασθαι. ὃν τρόπον καὶ τοὺς ἐπιγενομένους πεποιηκῆναι
- 510 τῆς γραφῆς αὐτῆς διαφθαρσεως ἐδειξάμεν. εἰ οὖν οὐκ ἀθέμιτον, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον θέμιτόν τε καὶ εὐσεβέστατον Ἰερώνυμος εἵργασατο τὰ τοιαῦτα διορθώσάμενος, προσθεὶς τε καὶ μεταποιῶν, εἰ καὶ τοῖς μετ' ἐκεῖνον ἐξῆν, ὡσπερ καὶ ἐξῆν οἰαδῆτινι αἰτῆρα γεγενήμενας πλάνας διορθώσασθαι, ὅθεν τοσοῦτοι διδάσκαλοι Λατίνων βιβλία συνεγράφησαν, οἷς ἐπιγραφαὶ διορθω-
 515 τικῶν τῆς γραφῆς, διατί μὴ καὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐξεῖη αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι; τολμησάτωσαν τοίνυν πρῶτον Ἰερώνυμον καὶ τοὺς ὁμοίους τῆς ἐκκλησίας διδασκάλους ἀστείας γράψασθαι καὶ τότε καὶ ἡμᾶς τῆς ὁμοίας ἐνόχους κρινάτωσαν. ἀλλὰ ταῦτα ἢ ἀμαθῶν ἢ δυσμενεστάτων ἀνδρῶν εἰσι λόγοι καὶ κακῶς λέγειν προθυμουμένων. τίς γὰρ οὕτω παχύς ἐστι τὴν διάνοιαν, ὡς ἀγνοεῖν οὐ τὴν θεῖαν γραφὴν αὐτὴν ἢ Ἰερώνυμον ἢ ἡμᾶς ἢ ὄντινον ἄλλον διορθοῦσθαι, ἀλλὰ τὴν ἐσφαλμένην ὅπωςδῆποτε λέξιν ἐκείνην εἶναι τὴν διορθουμένην.
8. Νῦν πρὸς τό γε τῶν ἐπιχειρημάτων ἀπαντητέον καὶ ῥητέον, ὡς τὸν εἰ συναπτικὸν σύνδεσμον διὰ τοῦτο πρότασιν ὑποθετικὸν ποιεῖν φαμεν,
 525 ὅτι οὐδέποτε ἀληθής ἐστιν, εἰ μὴ τεθεσεως τῆς ὑποθέσεως, τοῦτόν τε ὃν φησὶ Γεώργιος κἀνονα ὡς καινόν τι καὶ τερατώδη ἀποποιούμεθα. οὕτω γὰρ μηδὲ ὀριστικοῦ εἴτ' ἐνεστῶτος εἴτε παρωχημένου συναφθῆς ὁ εἰ ἀεὶ ἐστὶν ἀληθής, ἀλλὰ ποτὲ καὶ ψευδής, οὕτω μηδὲ ὑποτακτικῶς ὁ ἰσοδυνάμενος αὐτῷ ἐὰν ψευδῆς ἀεὶ, ἀλλὰ ποτὲ καὶ ἀληθής, ὡς ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων αὐτῶν δηλαδὴ καταστάσεως ψεῦδος ἢ ἀλήθεια ἔπεται. καὶ ἵνα σαφέστερον τοῦτο φανεῖη, τί περὶ τούτου γραμματικῶν παῖδες φρονοῦσι πρότερον εἰ πάντες, καὶ ἂ διαλεκτικοὶ λέγουσι προσθήσομεν. γραμματικοὶ τοίνυν πάντες Ἑλληνεῖς τε καὶ Λατῖνοι, καὶ μάλιστα Ἡρωδιανός τε καὶ Ἀπολλώνιος, καὶ τῶν Λατίνων Πρισκιανός, ὅς οὐ μόνον Ἑλλησιν ἐν
 530 ἀσασιν ἔπεται, ἀλλὰ καὶ αὐχεῖ ἐπὶ τούτῳ, τὸν εἰ συναπτικὸν εἶναι φασὶ σύνδεσμον, τοῦτόν τε ὡς καὶ τοὺς ἄλλους συναπτικούς ἐν τοῖς αἰτιολογικοῖς συναριθμοῦσιν, ἀκολουθίαν τε καὶ τάξιν τῶν ἐπομένων πρὸς τὰ ἡγούμενα ἢ μετὰ τινος τῆς τῶν πραγμάτων ὑπάρξεως ἀμφιβολίας ἢ ἄνευ δηλώσεως ὑπάρξεως σημαίνειν, ὡς τὸ εἰ βέγγει, καθεύδει· εἰ νοσεῖ, ὠχρίᾳ· εἰ πυράττει, θερμαίνεται. οὐδὲ γὰρ καὶ τὸ ἀνάπαλιν ἐν τούτοις ἀληθεύει ἢ ἀκολουθῆσαι, οὐδὲ πᾶς ὁ καθεύδων καὶ βέγγει, καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως. οὐκ ἀλόγως δὲ αὐτοὺς καὶ αἰτιολογικούς φασιν. καὶ συνάψεως γὰρ καὶ παρασυνάψεως διὰ τούτων αἰτία φαίνεται ἀποδίδοσθαι. συνάψεως, ὡς τὸ εἰ περιπατεῖ, κινεῖται· παρασυνάψεως, ὡς τὸ ἐπεὶ περιπατεῖ, κινεῖται. ἢ γὰρ τῆς κινήσεως αἰτία ἐν ἑκατέρῳ αὐτὸ τὸ περιπατεῖν ἐστίν. τοὺς αἰτιατικούς τοίνυν τούτους ἐστὶν ὅτε ἀντὶ βεβαιώσεως λαμβάνεσθαι φασιν, ὅτε δηλαδὴ ὁ φαμεν οὕτω βεβαίον τε καὶ φανερόν ἐστιν, ὡς ἀδύνατον εἶναι ἄλλως νομίσαι, μόνῃ τε τότε ὀριστικῇ ἐγγλίσει συνάπτεσθαι, ὡς παρὰ Βιργιλίῳ· «εἴ τι πῆ δικαιοσύνης ἐστὶ», καὶ ἄλλαχού· «μάκαρες, εἴ τις ἐν οὐρανῷ ἐστὶ φιλαν-
 540 θρωπία». ὁμολογούμενον γὰρ ἐστὶ καὶ ἐν οὐρανῷ εἶναι φιλανθρωπίαν καὶ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι τι δίκαιον ὄλωσ. ἐντεῦθεν Γεωργίου ἢ πλάνῃ νομίσαντι,

509. διορθώσασθαι Ms

548. Verg. Aeneis I 603 sq. II 536.

ὅτι ἐπεὶ ὡς αἰτιολογικὸς ὁ εἰ σύνδεσμος λαμβανόμενος σημαίνει τι βέβαιον
 καὶ ὀριστικῶς συνάπτεται, διὰ τοῦτο καὶ ὁσάκις ὀριστικῶς συνάπτεται,
 βέβαιόν τι σημαίνει. τὸ δὲ πολλοῦ γε καὶ δεῖ οὕτως ἔχειν. οὐδὲ γὰρ ὁσά-
 555 κίς ὀριστικῶς συνάπτεται, βέβαιόν τι σημαίνει, εἰ καὶ ὁσάκις βέβαιόν τι
 σημαίνει, ὀριστικῶς συνάπτεται. ἄπειρα τὰ γε παραδείγματα, ἀλλ' ἡμῖν
 ὀλίγιστα ἀρκεῖτω. »εἰ κακῶς ἐλάλησά, φησιν ὁ κύριος παρὰ τῷ Ἰωάννῃ,
 μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;«; εἴ τις ἐνταῦθα
 560 φαίη διὰ τοῦτο βέβαιόν τι τὸν εἰ σύνδεσμον σημαίνει, διότι ὀριστικῶς
 συνάπτεται, ἀνάγκη κακῶς λαλῆσαι τὸν κύριον ὁμολογῆσαι. εἰ δὲ κακῶς
 ἐλάλησεν, ὁ καὶ νοῆσαι ἀθέμιτον, διατὶ εὐθὺς ἐπάγει· »εἰ δὲ καλῶς, τί
 με δέρεις;«; καὶ αὐθις περὶ ἑαυτοῦ λέγων ὁ σωτὴρ· »εἰ ἐν Βεελζεβούλ
 ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, τῷ ὄντι ἐν Βεελζεβούλ ἐκβάλλειν αὐτὰ ὁμολογεῖ, εἰ
 τὸν εἰ σύνδεσμον ἐνταῦθα, ἅτε ὀριστικῶς συναπτόμενον, βέβαιόν τι σημαίνειν
 565 δῶμεν. ἀλλ' εἰς κεφαλὴν γε τῶν ἀναγκάζοντων ἡμᾶς λέγειν τοιαῦτα
 τραπίη τὰ βλάσφημα ῥήματα ταῦτα. τοιαῦτα δὲ πολλὰ καὶ παρὰ Βιρ-
 γιλίω καὶ Κικέρωνι τοῖς τῶν Λατίνων διδασκαλοῖς εὗροις ἄν.

9. Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ γραμματικούς εἰρημένα ἀρκείτωσαν. νῦν καὶ ἃ
 570 διαλεκτικοὶ περὶ τούτου φασὶν ἐπενέγκωμεν. τὸν εἰ τοίνυν σύνδεσμον εἰ
 καὶ οἱ διαλεκτικοὶ ὑποθετικὸν φασὶ ποιεῖν συλλογισμόν, τὴν ὑποθετικὸν
 ὁμῶς ταύτην πρότασιν, τὸ γε καθ' ἑαυτὴν, οὐδὲν ὅλως ἀναγκαῖον ἐπι-
 φέρειν, οὐδέτερόν τε τῶν αὐτῆς μερῶν ὡς ὁμολογούμενον τίθεσθαι,
 ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἐπιφέρειν μόνον τοῦ ἡγουμένου τεθέντος. οὐδέτερον
 575 γὰρ τῆς προτέρου μέρος καὶ ὀριστικῶς συναφθεῖν, ἀπολελυμένον εἴτε καὶ
 κατηγορικὸν γίνεται, ἀλλὰ μὲν τὴν ἀκολουθίαν ἐπιφέρει τεθέντος τοῦ ἡγου-
 μένου, καὶ τοῦτο ὑποθετικῶς καὶ οὐκ ἄλλως. διὸ οὐδέτερου μέρους ἀλή-
 θεια καθ' αὐτὴν ἐκ τῆς ἀφοῦν ἅμα ἀληθείας τίθεται. τίς γὰρ νοῦν ἔχων
 580 τολμήσειε εἰπεῖν, διότι ἀληθεῖς εἰσιν αἱ ἀκολουθίαι αὗται· εἰ ὁ ἥλιος
 ὑπὲρ γῆν, ἡμέρα ἐστίν· εἰ ἄνθρωπος τρέχει, ζῶον τρέχει, διὰ τοῦτο καὶ
 τὰ ἡγούμενα καθ' αὐτὰ ἀληθῆ εἶναι, δηλονότι ὁ ἥλιός ἐστιν ὑπὲρ γῆν,
 καὶ ἄνθρωπος τρέχει; αἱ προτάσεις τοίνυν ἐν αἷς σύνδεσμος ὀριστικῶς συν-
 ἀπτεται, οὐ τούτω διαφέρουσι τῶν ἐν αἷς ὁ εἰ μετὰ ὑποτακτικοῦ παρὰ
 Λατίνοις συνάπτεται, ὅτι ἐν ἐκείναις μὲν βέβαιόν τι, ἐν ταύταις δὲ
 585 ἀμφίβολον σημαίνεται, ἀλλ' ὅτι ἐκείνων τὰ κυριώτερα μέρη ἰδίᾳ λαμβαν-
 ούμενα ἄνευ τοῦ εἰ ἔννοιαν τελείαν τε καὶ ἀπολελυμένην σημαίνει, καὶ
 καταφάσκουσιν ἢ ἀποφάσκουσι τι καθ' ὁμοίωσιν τῶν κατηγορικῶν προτά-
 σεων τῶν ψεῦδος ἢ ἀλήθειαν σημαίνουσῶν. ἐκ γὰρ τῆς προτάσεως ταύτης·
 εἰ ὁ Σωκράτης πυρέττει, ἀφαιρεθέντος τοῦ εἰ συνδέσμου τὸ λοιπὸν μέρος,
 590 δηλονότι Σωκράτης πυρέττει, κατηγορικῆ γίνεται πρότασις καὶ ψεῦδος ἢ
 ἀλήθειαν σημαίνει. ἐν αἷς δὲ ὁ εἰ κατὰ Λατίνους ἢ καθ' ἡμᾶς ὁ ἐὰν
 ὑποτακτικῶς συνάπτεται, οὐ συμβαίνει ταυτό. εἰ γὰρ ἐκ τῆς προτάσεως
 ταύτης· ἐὰν Σωκράτης διαλέγηται, τὴν ἐὰν εἴτε τὸ λατινικὸν εἰ ἀφέλιον,
 τὸ λοιπὸν· Σωκράτης διαλέγηται, οὔτε κατηγορικῆ πρότασις ἐστίν, οὔτε
 595 τι καταφάσκει ἢ ἀποφάσκει, ἀλλ' ὥστε ψεῦδος ἢ ἀλήθειαν σημαίνειν καὶ
 τελείαν ἔννοιαν, ἄλλω μερῶν δεῖται. ἐκ τούτων τοίνυν φανερὰ ἢ τοῦ
 τρίτου ἐπιχειρήματος λύσις. δηλον γὰρ ὡς ἢ πρότασις αὕτη· ἐὰν αὐτὸν

fol. 172

fol. 172v.

557. Joh. 18, 23.

562. Luk. 11, 19.

- θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι, εἴτε καὶ εἰ αὐτὸν θέλω μένειν κατὰ Λατίνους, οἱ τὴν ἐὰν μὴ ἔχοντες ἀντ' ἐκείνης χρῶνται τῷ εἰ, οὐ διὰ τοῦτο βέβαιόν τι σημαίνει, ὡς δέδεικται, ὅτι ὀριστικῶς συνάπτεται. ψευδὲς τοίνυν τὸ τοῦ
- 600 ἐναντίου συμπέρασμα λέγοντος ταῦτό σημαίνει τὸ εἰ θέλω, ὡσπερ ἂν εἰ ἔλεγεν· οὕτως θέλω. παρὰ τὸ ἐπόμενον γὰρ συλλογίζεται. οὐδὲ γὰρ, ὡς προειρηται, ἀντιστρέφει, οὐδ' ἀληθῶς δυνάμεθα λέγειν, ὡς ἐπεὶ ὅτε τι βέβαιον σημαίνει, ὁ εἰ σύνδεσμος ὀριστικῶς συνάπτεται, διὰ τοῦτο καὶ ὁσάκις ὀριστικῶς συνάπτεται, βέβαιόν τι σημαίνει.
- 10₁** Ὡσὰν δὲ καὶ τὸ τέταρτον αὐτοῦ τῶν ἐπιχειρημάτων διαλυσώμεθα, φαμὲν τὴν ἐλάττονα εἶναι ψευδῆ. ἔχει γὰρ δὴ καὶ μάλα χῶραν ἢ ἀμφιβολία, εἴπερ γε ἰκανῶς ἐν τοῖς ἀνωτέρω δεδείχσαμεν τὸ μὲν τὸν Ἰωάννην ἔτι ζῆν ἀμφιβολίαν μὲν καὶ μάλα, βεβαιότητα δὲ μηδεμίαν ἔχειν, τὸ δ' αὐτὸν θανεῖν μᾶλλον βέβαιον ἢ ἀμφιβολον εἶναι. ὁ δὲ γε τοῦ ἐναντίου
- 610 λόγος ἐν τούτῳ μάλιστα ἰσχυρίζεται τῷ μηδεμίαν εἶναι ἀμφιβολίαν τοῦ ζῆν Ἰωάννην. ὁ δὲ ἐπιφέρει παράδειγμα πρὸς τὴν τῆς αὐτοῦ δόξης ἀπόδειξιν περὶ τοῦ τῆ παρασκευῆ κρέας φαγούντος, οὐδὲν ἕτερον ῥητέον ἢ ὁ πρὸ ὀλίγου ἔφαμεν, τὴν τοῦ πράγματος δηλονότι ἀλήθειαν ἢ μὴ τῆ προτάσει ταύτῃ ἀμφιβολίαν ἢ βεβαιότητα ἐμποιεῖν. ὁ γὰρ τῆ τοιαύτῃ ἡμέρᾳ
- 615 κρέας φαγῶν ἀληθῆς εἰπεῖν βουλόμενος καὶ τῷ ἐπιτιμῶντι ἀποκρινόμενος· εἰ ἐσθίω, τί πρὸς σέ; ἐσθίειν τῷ ὄντι ὁμολογεῖ. εἰ δὲ ταῦτ' ἀρῆται τῷ μὴ ἐσθίνοντι, οὐχὶ κάκεινος οὕτως ἀποκριθήσεται· εἰ ἐσθίω, τί πρὸς σέ; καὶ ὅμως οὐκ ἔρεῖ τοῦτο ὡς καὶ τῆ ἀληθείᾳ κρέας φαγῶν, ἀλλ' ὡς τὸν μάτην ἐπιτιμῶντα ἐμπαλζῶν καὶ τὸν συκοφαντοῦντα περιφρονῶν τε καὶ
- 620 εἰς θύμον παροξύνων. εἰ δὲ καὶ ἐσθίων τι εἴτε καὶ μὴ ἐσθίων πρὸς τὸν κατηγορον οὕτως ἀποκριθεῖ· εἰ ἐσθίω ἢ μὴ ἐσθίω, τί πρὸς σέ; τί ἂν φαίημεν; ἐροῦμεν ὡς ὁ εἰ σύνδεσμος ἐνταῦθα ὀριστικῶς συναπτόμενος βεβαίωσιν σημαίνει, ἀληθῆς τε εἶναι ἐκεῖνον κρέας φαγεῖν τε ἄμα καὶ μὴ κρέας φαγεῖν; ἀλλ' οὐδεὶς οὕτως ἀνόητος, ὥστε τοῦτο εἰπεῖν. οὐ γὰρ
- 625 συναληθεύει ἢ ἀντίφασιν. ἕτερον ἄρα τοῦτό ἐστι μέρος ἀληθῆς, ἕτερον δὲ ψεῦδος. ψεῦδος ἄρα καὶ τὸ λέγειν, ὁσάκις ὁ εἰ σύνδεσμος ὀριστικῶς συνάπτεται, βεβαίωσιν σημαίνει.
- 2.** Ὁ δὲ ὡς ἀντίθεσιν λύων ἐπάγει μὴ τὴν τῶν ῥημάτων δυνάμιν τε καὶ ἔννοιαν, ἀλλ' αὐτὰ τὰ ῥήματα ἀρνηθῆναι τὸν εὐαγγελιστὴν ὑπὸ
- fol. 173v. 630 Χριστοῦ ῥηθῆναι, παιδαριώδη τῷ ὄντι καὶ κοῦφον, εἰ χρῆ φάναι, τὸν εὐαγγελιστὴν τίθεται, εἰ εἰδὼς τὸν κύριον θέλει αὐτὸν μένειν ζῶντα, μέχρις ἂν ἔλθῃ τὸ δεύτερον, εἴτα τοὺς συμμαθητὰς ὡς ψευδομένους ἤλεγχε, καὶ τοῦτο ἐκ μόνῃς τῆς τῶν ῥημάτων σημασίας, ὅπου γε ἐπαινετοὶ μᾶλλον εἰσι μεγάλης εὐφυίας εἵνεκα, ἅτε ἐξ ἀμφιβόλου λόγου τὴν ἀληθῆ διάνοιαν τοῦ
- 635 εἰπόντος κατελιφότες. ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος τοῦναντίον ψευδοῦς ἕνεκα δόξης φησὶ τὸν εὐαγγελιστὴν τοὺς συμμαθητὰς ἐλέγξει. τοῦτο δ' αὖ καὶ οἱ λοιποὶ πάντες φατεν, ὅσοι τὸν εὐαγγελιστὴν τεθνεῶτα τίθενται. τὸ δὲ λέγειν ὡς διὰ τῶν ῥημάτων ἐκείνων· οὕτως αὐτὸν θέλω μένειν, οὐ θελήσει τὸν Χριστὸν οὕτως μένειν τὸν Ἰωάννην, ἀλλὰ τῷ Πέτρῳ ἐπιτιμῆσαι τὰ μὴ ἐν πρὸς αὐτὸν
- 640 ἔρευνῶντι παιδαριώδει ἔριδι καὶ σοφιστικῇ ἀδολεσχίᾳ μᾶλλον ἢ τῆ τοῦ κυρίου ἐμβριθείᾳ τε καὶ σοφίᾳ ἤρμωσεν ἂν. ἀλλ' ἔστω ὡς φῆς. οὐχὶ τοῖς προειρημένοις τοῦτο ἐναντιοῦται; εἰ γὰρ τὰ ῥήματα μόνον ὁ εὐαγγελιστὴς ἀρνεῖται, ὡς φῆς, τὴν διάνοιαν ἄρα οὐκ ἀρνεῖται. τοῦ Χριστοῦ ἄρα ὁ νοῦς ἦν μὴ θανεῖσθαι τὸν Ἰωάννην. πῶς οὖν ἂν τὰ δύο ταῦτα συνέλθαιεν, ὡς

645 και οὐ θανούμενον αὐτόν ὁ κύριος εἶρηκε, και ὡς οὐ διὰ τοῦτο ταῦτα εἶπεν,
ὅτι οὕτως ἤθελεν, ἀλλὰ τῷ Πέτρῳ ἐπιτιμῶν ζητοῦντι τὰ κεκρυμμένα;
παρὰ πάντα δὲ τοῦτα τίς οὐ συνορᾷ τὸ τέταρτον ἐπιχειρημα τοῦ ἐναντίου
φανερῶς ἐναντιοῦσθαι ταύτῃ τῇ λύσει, εἴπερ ἐκεῖ μὲν φησι τὸν Ἰωάννην

650 τὸν κύριον, ὅτι και οὕτως ἠβούλετο, ἀλλ' ἵνα ἐπιτιμήσῃ τῷ Πέτρῳ;

3. Τὸ δὲ τελευταῖον ἐπιφερόμενον ὡς θνητέον μάλλον ἢ ὅλων τι τῆς
γραφῆς μεταβλητέον, μηδὲ δεῖν ἐν ὀρθοδόξοις τάττεσθαι τὸν ταῦτα τοῦ
εὐαγγελίου τὰ ῥήματα μεταποιήτα ἰσχυρίζομενον, και ὡς τὸν τοιοῦτον
πολλῶ χεῖρω ποιήσῃ, εἴ τις αὐτῷ ἀξίωμα τε περιδείῃ και δύναμιν, εἰ
655 και τοιοῦτόν ἐστιν ὡς εἰς γέλωτα μάλλον ἡμᾶς ἢ ἀπολογίαν κινεῖν δεῖν,
ἵν' ὅμως μηδὲ τοῦτο ἀβασάνιστον ἔασαι δόξωμεν, Ἱερώνυμον, Αὔγου-
στίνον και τοὺς λοιποὺς ἀρχαίους τε και νεωτέρους διδασκάλους τοῖς
ῥήμασι τούτοις ἀντιτιθέαμεν, οἳ μὴ μόνον ὀρθόδοξοι, ἀλλὰ και ἀγιώτατοι
ὄντες τε και νομιζόμενοι, πλεῖστα ὅμως και ἐν τῇ παλαιᾷ γραφῇ ἐκ τῆς
660 ἐβραϊκῆς διαλέκτου κἀν τῇ νέᾳ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φωνῆς δεδιδαγμένοι
μεταποιῆσαι, ἀφελεῖν, προσθεῖναι, διορθῶσαι, ὡς αὐτοὶ ἐκεῖνοι φασιν,
οὐκ ἠσχύνθησαν, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐδειξάμεν.

11. Ἄλλ' ἵνα ποτὲ και τέλος δῶμεν τῷ λόγῳ λυθέντων ἥδη σὺν θεῷ τῶν
λόγων τοῦ ἐναντίου, φαμέν και ἀπερικαλύπτως ὁμολογοῦμεν ἐξεῖναι παντὶ

665 τῇ ἀληθείᾳ τοῦ πράγματος, τῇ τε πρωτοτύπῳ ἑλληνικῇ φωνῇ ὀδηγῶ
χρωμένῳ ἄνευ τοῦ οἰοῦντο φόβου ἢ ἀδίκου κατηγορίας κινδύνου μετὰ τοῦ
μακαρίου εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου και τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων ἀγίων
λαμπρᾷ τῇ φωνῇ · «ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι», ἀναγνώσκειν
τε και προφέρειν ἐν οὐδενὶ λόγῳ τὰς γραιδίῳ τινῶν και τούτων πορνικῶν,
670 ἀνθρωπαρίων τε ὁμοίων ὕβρεις και ἀπειλὰς ποιούμενον. ἔξεστι δὲ ἐν τῷ
τέλει τοῦ λόγου οἷόν τινα σφραγίδιον ἐπιθεῖναι τοῖς εἰρημένοις και εἰς
οἷόν τι ἄσυχον καταφυγόντας τῶν ἐναντίων καταγελαῖν. ἄγε τοῖνον εἰς
μέσον, ἐξίτω ὁ σοφός τε και θεῖος ἀνὴρ και τῆς θείας γραφῆς ἄριστός τε
και ἄμειπτος ἐρμηνεὺς Ἱερώνυμος ὁ πολὺς και ὡς τῆς ἀληθείας τε και

675 δικαιοσύνης προασπιστής, ὅπως ἐκεῖνος τὸν τόπον τοῦτον τοῦ εὐαγγελίου
ἠρμήνευσε, δεῖξάτω. οὗτος τοῖνον ἐν τῷ πρὸς Ἰοβιανὸν περὶ παρθενίας
λόγῳ αὐθις ἔφη περὶ τοῦ Πέτρου λέγων · «μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἀπό-
φασιν, ἣν περὶ ἑαυτοῦ εἰπόντος ἤκουσεν, ὡς ἄλλος τε αὐτὸν ζώσει και
ἀποίσει, ὅπου οὐ θέλει, και ὁ διὰ σταυροῦ θάνατος διὰ τούτων τῶν

680 λόγων αὐτῷ ἐσημάνθη, κἀκεῖνος εἰρήκει · κύριε, οὗτος δὲ τι; μὴ θέλων
τὸν Ἰωάννην καταλιπεῖν, ὅτι πάντοτε ἦν συνημμένος, ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος ·
τί πρὸς σέ, ἐὰν αὐτὸν θέλω οὕτως εἶναι; οὐχὶ τὸ ἐὰν αὐτὸν θέλω
οὕτως εἶναι ταῦτόν ἐστι τῷ ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν; τί γὰρ ἕτερόν ἐστι
τὸ οὕτως εἶναι ἢ τὸ μένειν; τὸ γὰρ λέγειν οὕτως αὐτὸν θέλω οὕτως
685 εἶναι οὐδεὶς ἂν εἴποι μὴ πάντῃ βάρβαρος ὢν.

2. Φανερόν τοῖνον ὡς και οἱ τοῦ Ἱερωνύμου ἀρχαιότεροι διδάσκαλοι, οἱ
ἀντὶ τοῦ ἐὰν εἴ τε και οὕτως γεγραφότες, εἴ γε κἀκεῖνων, ἀλλὰ μὴ τῶν
γραφέων τὸ ἀμάρτημα ἦν, ἐπλανήθησαν, εἴ γε Ἱερώνυμος αὐτὸς οὐχ
οὕτω θέλω, ἀλλὰ ἐὰν θέλω εἴτε και εἰ θέλω εἶρηκε, οἳ τε μετὰ Ἱερώνυ-

fol. 174

fol. 174v.

- 690 νυμον τῆς παλαιότερας χρήσεως τοῦ διαφθορότος λόγου ἐκνικησάσης ἢ τῆ
 τῶν ἀπαιδευτῶν ἀλαζονείᾳ ἢ τῆ γραφῶν ἀμελείᾳ ἀντὶ τοῦ ἐὰν ἢ καὶ εἰ
 παρὰ Ἱερωνύμου ῥηθέντος τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο τὸ οὕτως καὶ αὐτοὶ οὐκ
 ὀρθῶς γεγράφασιν. ἀλλ' ἡμεῖς μετὰ Ἱερωνύμου, μετὰ τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς
 ἀληθείας, μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀγίων διδασκάλων ὡς δεῖ συμφρονῶντες
 695 »ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν« ἀναγνῶμεν εἰς δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν τοῦ
 διὰ τοῦ θειοτάτου στόματος τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ἑλληνικῆ φωνῆ
 γράφοντος, ταῦτα χωρὶς τινος ὄλως ἀμφιβολίας ῥημάτων εἰπόντος· »ἐὰν
 αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; σύ ἀκολουθεῖ μοι«. ἀμήν.

690. διαφθορότος Ms.

Supra corrigendum 541 λοιπὰ pro λοιπά.